БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢДАР!

1925 чылдан үдешилеттингеи

# ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң; Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1972 ЧЫЛ. ЯНВАРЬ 30 ВОСКРЕСЕНЬЕ № 25 (8793).

Өртээ 2 коп.

**АЛМА-АТА.** Казахстанның механизаторлары чүгле үш неделя дургузунда дөрт миллион ажыг гектар черниң кылын харын болуп белеткээннер. Кустанай, Тургай болгаш өске-даа областарда кожуп каан, ийи далбыйларны хар белеринге ажыглап турар. «Кировец-700» дээр күчүлүг тракторларның саны база кевүдээн. Оларның башкарыкчылары хүнүүн-не 100—150 гектар черниң харын бөлүп турар.

**СТАВРОПОЛЬ.** Петров районунуң «Победа» колхозунуң септелге мастерскаязындан сеөлгү трактөр септеттинин үнген. Бөөн мурнунда-за анда-зыннарны, илиирлерни, культиваторларны, тараа чашыраар машиналарны шуут белен кылдыр септеп дооскан турган. Ол ышкаш тараа, кукуруза ажаап алыр болгаш силос комбайннары, тракторга кожар сиген кезер машиналар болгаш сиген тырыкчылары-даа база белен. Ынчангаш колхозуун бүгү техниказы часкы тарылгага шуут белен.

**ОРЕНБУРГ.** Ол областың тараажылары тоску беш чылдың ийиги чылында байлак дүжүттү өстүрерин шиитпирлээн. Ынчангаш бо хүннерден эгелээш чаагай дүжүт дээш демисел калбарган. Үрезин шуут белен — олар шуптузу бедик сорттуг. Эн-не дүжүткүр үрезиннерни бүгү шөлдүң 96 хире хуузунга чажар деп турар. Бир миллион гектар шөлге ажыглаар минералдыг чемиичидилгелер база белен.

Бо хүннерде чүс-чүс трактөр агрегаттары кылын харын чарып, баддүрүп чоруп турар.

**КРАСНОДАР.** Үстүг культураларның Бүгү-эвилел эртемшинчилел институту тарымал тооруктуң үрезиннерин чуртуң дыка хөй крайларынче болгаш областарынче чүдүрүп чорудуп турар. Кеде ажылагый культураларының сорттарын хынаар талазы-биле күрүне комиссиязының эн эки деп саваны үрезиннерни колхозтар, совхозтар часкы хову ажылдары эгелээринин мурнунда алыр.

Сурагдыг эртемден, Социалистиг Күш-ажылдың ийи закпыр Маадыры — академик В. С. Пустовойттуң болгаш оон өөренникчилериниң тургусканы тарымал тооруктуң сее ангы сорттары эн тергиин деп хүлээп алдынган. Оларның аразында — «Семена», «Передовик», «ВНИИМК-89-31», «Армавирский-3497» деп үрезиннер бар.

Часкы тарылга эгелээр мурнунда ол институт тарымал тооруктуң 10 мың ажыг тонна үрезиннерин чүдүрүп чорудар.

**ДУШАНБЕ.** Таджикистаның эн тараалаң району — Шаартузта тараа бугаларының четкилерин бүрүну-биле аштап белеткээн. Бо бүгү ажылды чер казар машиналарның дуазазы-биле күүсеткен болгаш айыткан хуусазазындан дыка эрте дооскан.

Шаартуз районунда суггаттыг 30 мың ажыг гектар черге нарын хөвеин, люцернаны, кукурузаны болгаш өске-даа культураларны тарыыр.

Таджикистанның суггаттыг шөлдеринде часкы тарылгага белеткелдер база чедиишкиниг чоруп турар.

(СЭТА-ның корреспондентилери).

## БИСТИҢ ЧУРТУВУСТА

# Часка уткуштур

Бады Чамбалович Оюн Таңды районунуң «Коммунизмниң херели» колхозтуң мурнакчы хойжуу. Ол он ийи чыл дургузунда иниттиниң малын кадарыг келген. Бо аразында хойнуң баш санын өстүрериге биче эвес салыышкынын киргеп. Малчынның ажыл-агыйжы чедиишкиннерин үнелеп көргеш, Күш-ажылдың Кызыл Тук ордеиз-биле шаңнаан.

Тоску беш чылдың ийиги чылында чүс баш төрүүр хойга оолаштыр өстүрер, бир баштан ортумаа-биле 2 килограмм 600 грамм дүктү кыргып алыр хүлээлгени хойжу алган. Ону күүседириниң аргалары малчында бар.

ЧУРУКТА: хойжу Б. Ч. Оюн.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотоазы.

# ЧАА СОРУЛГАЛАР, ЧАА БАЗЫМНАР

Тыванның ажылчы чоннарының төлөөлекчилериниң хуралы эрткен чоокку хүннерде болган болгай. Тоску беш чылдың баштайгы чылында планныг оваалгаларны күүседири дээш социалистиг чаруштың түңнелдерин актив хуралынга үндүрген болгаш 1972 чылда Тыва АССР-ниң ажыл-ишчилериниң социалистиг хүлээлгелерин чугаалажып көргеш хүлээп алган.

Эрткен чыл бистиң чуртувуска экономиканың, эртемниң болгаш культураның бүгү-ле адырларында улуг чедиишкиннериниң чылы болган. Бистиң күрүневистиң экономиктиг болгаш камгалал күүзү өскен. Совет кижилериниң амыдырал-чуртталгазы улам-на бай-шыдалгыр, магалыг апарган.

Чаа беш чыл планының баштайгы чылы Тыванның ажылчы чоннарынга база-за экономиканы болгаш культураны улам ыңай кодуреринин чылы болган. Ону дараазында саннардан көрүп болур. Үлетүр продукциязын бүдүрериниң чыл планы 105,4 хуу күүсеттинген. Пландан ажыр 3809 мың рубльдиң продукциязын бүдүрген. Пландан артыкка 2951 тонна даг-дүгүн, 20 мың ажыг кубометр дилгеи материалдарны, 18 мың эжеш идактерни, 600 тонна хлебти болгаш өске-даа продукцияны бүдүрүп үндүргеи. Республиканың бүдүрүлгелериниң коллективтери күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң планын 5,3 хууга ажыр күүсеткеи.

Тоску беш чылдың баштайгы чылының оваалгаларын күүседиринге хөй-хөй колхозтар болгаш совхозтар төлептиг салыышкынын киргеи. Республиканың кадзоониң ажылышчилери күрүнеге тараа садарының планын күүсеткеи. Ылаңгыя Таңды районунуң тараажылары чаагай дүжүттү өстүргеш, Төрээн чурттуң шыгжамырынга хөй тарааны ургаи.

Тыванның малчыннары мал ажылының продуктуларын бүдүрериг көвүдедириг чедин алган болгаи 1971 чылда күрүне планын, алган социалистиг хүлээлгезин хандырган. Кодзооның ишчилери пландан ажыр 3500 тонна сүттү, 2400 тонна эштн болгаш 256 мың рубльдиг өлүүн саткаи. Социалистиг чаруштың түңнелин алырга, Каа-хемде «Ленинчи орук», Бии-Хемде «Хадың» колхозтар, «Межегей», «Тинелге», «Бөк-Тей», «Алдан-Маадыр», «Бурунгылар» совхозтар күрүнеге тараа садар планын ажыр күүсеткеи. Бо айыттыгаи ажыл-агыйларга РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл туктарын тывыскаи.

Беш чылдың баштайгы чылының оваалгаларын ажыр күүседирге дээш социалистиг чаруштка садыгның, амыдырал хандырылгазының, кадык камгалалының, чырыдыышкынының хөй-хөй коллективтерге чогумчалыг түңнелдерин чедин алган.

Оон-биле чергелештир, ам-даа бар болуп турар улуг четчеңнер болгаш бүдүрүлгени улам ыңай өстүрериниге база [illegible] бүдүрүкчүлүүн бедидериниге [illegible] ынмаан күрүнелериниг көрбейн эрттирин болбас ужуражыг.

Чамдык үлетүр бүдүрүлгелери, транспорт, тудуг организациялары колхозтар болгаш совхозтар 5 ыг чылдың баштайгы чылының планнарын күүсеткеи. Ылаңгыя Терлиг-Хая бүдүрүлгеи, тудуг материалдарын бүдүрери 1,6 катап көвүдээр, туйбу бүдүрерин 26 миллион кезек чедирер.

Улустуң хереглел бараанларын бүдүрери дыка калбарар, капитал тудугнуң хемчээли өзер.

Бо чылын кодзооның ажыл-ишчилериниң мурнунда улуг сорулгалар салдынган. Тараа, картофель, ногаалар бүдүрерин улам ыңай көвүдедири көрдүнгеи. Республиканың малдың баш саны өзер болгаш ооц продуктулуу бедидир.

Эрткен чылдың түңнелдерин тодаргай анализтеп көргеш, республиканың ажыл-ишчилери чаа чылда чедип алыр ужурлуг турушталарны төлевилеп, бедиткеи хүлээлгелерни алган.

Бо чылдың планнары болгаи хүлээлгелери күүсеттингеи турарының бүгү-ле болдунар аргалары бисте бар. Ажылчы чоннарның чогаадыкчы күштерин улам мобилизаатаар төлээде, ажыл-агыйны удуртуруи доктаамал болбаазырааңгайжылар сагылга-чурумну быжыглаар болгаш күш-ажылды организаатаарын экижидер херек.

Сорулгалар салдынган, хүлээлгелер алдынган соонда, партия, совет, профвилел болгаш комсомол организацияларының кол сорулгазы болза, социалистиг чарушты калбартыышаан, планны күүседиринге массаны мобилизаатаары, бар курлавырларны илереткеш, ажыглалга киирери, мурнакчыларның арга-дуржулгазын нептерериг, алган хүлээлгелериниг күүсеалдезин хүн бүрү контрольдаары, организакчы ажылды үениң негелдезиниң деңнелинге чедир көдүрери болур.

## А. А. Громыко Москвада ээп келген

ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри А. А. Громыко Токиодан Москвада ээп келген. А. А. Громыко ол чуруттуң чазааның чалаавын өзүгаар албаныың ажыл-чоруун кылып, совет-япон харылаалардың айтырыгларының, а ол ышкаш ийи чуртка сонуургалдыг делегей айтырыгларының талазы-биле эвлешилиг сүмележилгелерни кылган.

Внуков аэродромга оюу уткаанларның аразында Японияның Совет Эвилелиниде херектерге түр бүзүреттирген Т. Хасэгава бар турган.

(СЭТА).

СЭКП ТК-да болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинде

# БҮРҮНҮ-БИЛЕ ДЕТКЭЭН

СЭКП ТК-ның Политбюрозу болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң Политиктиг консультативтиг комитединиң 1972 чылдың январь 25—26-да Прагага боол эрткен чөвүлел хуралының түңнелдериниң дугайында СЭКП ТК-ның Чингине секретары Л. И. Брежнев баштадыр Совет Эвилелиниң делегациязының отчёдун чугаалажып көргеи.

Политиктиг консультативтиг комитеттиң шиитпирлери Европа диниге дүшкүүрлүг чорукту улам ыңай чавырылдырарының арге-аажыктарынга бүрүү-биле чегужуп, иниги-европа чөвүлел хуралын практиктиг белеткээриниң база чылдырарының ойу келген хереглелинге дүгжүп турар болгаш европа улустарның тайбыңга ынакшылдыг күзел-сорукторының боттанышкынынга чугула рольду чигзиниг чок ойнап турар деп демдеглээн.

Политиктиг консультативтиг комитеттиң хүлээп алганы Европага Тайбың, айыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга дугайында декларация тайбың догуиваашкынның принциптерин бадыткаи тургузары дээш Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниг үр үеде демисеалиниг дуржулгазын түңнеп байдыр, сөөлгү чылдарда чамдык барыын-европа чурттарның политиказында көстүп келгилээн боттуг, угаазылалдыг элементилерни барымдаалап турар. Европада болуп турар позитивтиг бүрүнгаарлаашкынны быжыглаарынче, Европаның айтырыларын улам ыңай таарыштыр шиитпирээринче, европа диниге байлалды турум болгаш бүрүн эжижидериниче тодаргай орукту Декларацияда айыткан.

СЭКП ТК-ның Политбюрозу болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели Политиктиг консультативтиг комитеттиң шиитпирлерин СЭКП-ниң XXIV съездизиниң хүлээп алганы тайбың болгаш делегей айыл чок чорук дээш демисеалдың программазының амыдыралчы күзүүнүн, төөгүлүг ужур-дузазының чаа бадыткалы кылдыр көрүп турар. Делегей харылзааларындан агрессиниң үүгедиглерин, күчүдүшкинни болгаш кара туразында ажылаашкынны чаладырын чедип алыр дээш туржуп, быжыг тайбыңның, өзүлүг айыл чок чоруктуң болгаш кайызынга-даа ажыктыг калбак кады ажылдажылганың идеалдарынга дүүшкү дег, делегей амыдыралының ыңдыг организациязы дээш демисежип турар бүгү күштер ам бо программаны хүлээп көрүп турар.

СЭКП ТК-ның Политбюрозу болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели социалистиг деп каттыштырылгазының быжыглып турар чаңгыс эвин, Европайың-даа база делегейниң өске-даа девискөрлериниң улустарының тайбыны болгаш айыл чок чоруу дээш демисеалге Варшава Керээзиниң чурттарының сырый кады ажылдажылгазын күзелиниг хандыр хаңганы-биле демдеглеп турар.

АКШ-тың Индий-Кыдатта агрессиязының үргүлүдеп турарынга холбаштыр Политиктиг консультативтиг комитеттиң Медеглели ВДР-ниң чазааның, Мурнуу Вьетнам Республиканың Революстуг түр чазааның, Лаостың Пат чотчу фронтузунуң болгаш Камбоджаның Национал чаңгыс ай фронтузунуң дүрүм өзүгаар петелделерин хүлээп көөр үндезилээн Мурнуу Чөөн Азияда месилдежиишкинни ажаагеи таарыштыр шиитпирлээр дээш демисежип турар Варшава Керээзиниң чурттарының быжыг туружун көргүзүп турар.

СЭКП ТК-ның Политбюрозу болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели Политиктиг консультативтиг комитеттиң Прага чөвүлел хуралының шиитпирлерин бүрүү-биле деткеп турарын илергейлээн. Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң Политиктиг консультативтиг комитединиң чөвүлел хуралынга ССРЭ-ниң делегациязының ажыл-чорудулгазын чаңгыс эп-сеткил-биле чүүлдүг деп саваан.

# САДЫГНЫ БОЛГАШ ООҢ ТЕХНИКТИГ ДЕРИИШКИНИН

## ЭКИЖИДЕР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ЧАМДЫК ХЕМЧЕГЛЕР ДУГАЙЫ

СЭКП Тен Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели 1971—1975 чылларда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хеңгүдериниң беш чыл планынга улуг-ле ажыглыг материалдыг болгаш культурлуг деңнелиг улуу-биле кодүрер талазы-биле даалгаларын күүседириниң база бир чугула чүүлү болур садыгны улам ыңай эжижидер сорулга-биле «Садыгны болгаш ооц техниктиг дериишкинин эжижидер талазы-биле чамдык хемчеглер дугайында» доктаалды хүлээп алган. Эрткен беш чылда үүрмектеп садар бараан саарылгазы улуу-биле өскен, чонга чем продуктуларын, идик-хепти, культура-амыдырал ужур-дузалыг болгаш ажыл-агый херекселдерин садары көвүдээн, садыгның материал-техниктиг баазазы быжыккан дээрзин доктаалда демдеглээн.

Чуртта садыгның байдалы ынаа тургузуп турар негелдеерге ам-даа дүүшпейн турарын доктаалда моон-биле кады демдеглээн.

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чогуур органнарга даасканы болза, садыгны болгаш иниттиниң чемненилгезин улуу-биле эжижидер талазы-биле хемчеглерни боттандырар, беш чылда бараан садырыгазын магазиннерни, иниттиниң чемненилге бүдүүрлүгериниң, соодукчуларның, складтарның, ногаалар кадгалаар черлериниң четкизин хеңгүдер талазы-биле, оларны амгы дериг болгаш садыг техника-биле хандырар дугайында планнарны болгаш даалгаларны чугаа чокка күүседирин хандырар, садыгны эргелеп башкарарын улам сайыраңгайжызарынче угландырган хемчеглерни алыр, садыг аппарадының бүгү ажыл-чорудулгазын идепкейжидер, дааскан ажыл-черек дээш садыг ажылдакчыларының хереглелиг-курсалдыр, чонну хандырарының культуразын бедидер.

Садыгны болгаш ооц техниктиг дериишкинин эжижидер талазы-биле тодаргай хемчеглерни доктаалда айыткан.

Улустуң хереглел бараанларынга чоннуң хереглелин өөренин коөр талазы-биле ведомстволар аразының чөвүлелин ССРЭ-ниң Садыг министерствозунуң чаңынга, ССРЭ-ниң министерстволарының болгаш ведомстволарының, айыткан бараанларны бүдүрүп турар бүдүрүлгелериниң, а ол ышкаш ВЦСПС-тиң болгаш Центросоюзтуң төлөөлекчилериниң тургузар. Чогуур кылыгларга хереглелди өөренип көөрүн, бо ажылды садыг организациялары-биле таарыштыр каттыштыр чорутпушаан, боттандырарын улустуң хереглел бараанларын бүдүрүп турар министерстволарга болгаш ведомстволарга дааскан.

СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели чер-черде партия, совет, ажыл-агый болгаш профвилел органнары садыгны болгаш иниттиниң чемненилгезин хеңгүдер дугайында СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин чедиишкиниг күүседиринче угландырган организакчы ажылды калбарып, совет кижилериниң хандырылгазын улам ыңай эжижидерин ханзырар дээрзинге бүзүреллиг илергейлээн.

# ТАЙБЫҢ БОЛГАШ АЙЫЫЛ ЧОК ЧОРУК ДЭЭШ

Совет күрүне социалистиг деп каттыштырылгазының чурттары-биле кады лениичи даштыкы политиканы чайгылыг чокка чорудун турар. СЭКП-ниң XXIV съездизиниң ажылдан кылганы тайбың болгаш улустар аразының кады ажылдажылгазы дээш, улустарның хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш демисеалдың программазын делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчэшкини, кижи өөредгетениң депшилгелиг бүгү күштери калбаа-биле деткээн.

Амгы үениң делегей байдалының шиитпирлээр ойу келген айтырыгларын шиитпирлээриниң оруунга чаа чугула базым болза Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң Политиктиг консультативтиг комитединиң Прагага болуп эрткен чөвүлел хуралы болган. Европага тайбыңның, айыл чок чоруктуң болгаш кады ажылдажылганың ойу келген айтырыгларын иниттиевропа чөвүлел хуралын чыырының айтырыгларын аңаа чугаалажып көргеш, делегейниң өске-даа айтырыгларының талазы-биле санал-овал солчуушкуларны болган.

Европага тайбыңның, айыл чок чоруктуң болгаш кады ажылдажылганың дугайында чөвүлел хуралга хүлээп алдынган Декларацияны болза бистиң дивиизиси, доктаамал быжыг тайбының райову, бүрүн болгаш деп эргелиг күрүнелериниг аразынга үре-түңнелдиг кады ажылдажылганың чың району, бүгү делегейге туруштуг болгаш бот-боттарын билириниң фактору болдурар талазы-биле тодаргай хемчеглерни айыткылаан. Европага тайбың болгаш кады ажылдажылга дээш туржуп турар бүгү күштериниң сырый каттыжарыгга Европага айыл чок чорукту быжыглаар болгаш ол сорулга-биле иниги-европа чөвүлел хуралын чылдырар талазы-биле социалистиг чуртарның киргеи санаалдары болур, ону диптиг өске-даа күрүнелери деткээн.

Яныы-бүрү социал системага хамааржып турар европа күрүнелериниң аразында харылзаа холбааның күштелип турары оларның аразынга бот-боттарын билчир чорукту чиигедип, тайбың кожа-хелбоо догуиваарының харылзааларын улам улуу-биле бадыткаи турар. ССРЭ биле Франциянның аразында кады ажылдажылганың принциптериниң ужур-дузазын Декларация демдеглээн, ол принципти чоокта чаа үстүү деңнеге совет-француз чугаалажышкынынга хүлээп алган болгай. Европаның күрүнелериниң аразында экономиктиг, садыг, эртем-техниктиг, культурлуг болгаш өске-даа харылзааларның калбарып турары база душкүүрлүг чорукту чавырылдырарынга ядыгну берип турар. Душкүүрлүг чорукту чавырылдырарын улам хамылаалыр. Европага тайбың болгаш айыыл чок чорук дээш демисеалге Европаның хой-шиитпирлериниг идепкейи өзүп турар.

ССРЭ-ниң болгаш ГФР-ниң аразында, ПУР-нуң болгаш ГФР-ниң аразында Керээлерни күштүг болдуруп бадылаар чорукту Политиктиг консультативтиг комитет ажыктыг деп үнелеп, ол Керээлериниң күштүг болуру Европага тайбыцың үндезиниериниг таарымчалыг болуруунга чедирер дээрзин демдеглээн. Барыын Берлин талазы-биле дорт талаының дугуржулгазы, ГДР-ниг болгаш ГФР-ниг чазактарының аразында, ГДР биле Барыын Берлиниг севадыының аразында дугуржулгалар база таарымчалыг ужур-утка-лыг. Тайбыцны быжыглаарынга улуг фактор болза Герман Демократтыг Республиканы хүлээп көөрүүнүң делегейде калбарып турары болур.

ГДР-ни болгаш ГФР-ни КНО-га хүлээп алырының дугайында айтырыгны социалдаладыышкын чокка шиитпирлээри болгаш ГФР биле ЧССР-ниг аразында шиитпирлеттинмээн айтырыгларының талазы-биле, хамыктың мурнунда Мюнхен дугуржулганың эгезинден тура-за күш чок кылдыр коор дугайында дугуржулганы чедип алыр талазы-биле айтырыгны шиитпирлээри дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырарының эргежазынга таарышкан турар ийик.

Европага улам ыңай буруулаар шимчэшкиниг болу бооринин перспективазынга агрессия империалистиг болуктер хөөн чоктар. Европада дүшкүүрлүг чорукту хевээр тургузар, бир күрүнени өске күрүнеге удур тургузарынга сонуургалдыг күштер Европада хөделип, уламчылавышаан турар дээрзин социалистиг деп каттыштырылгазының чурттары барымдаалап көрбес аргажок. Ол күштер болза Европаның политиказын блоктар чокка хоржок кылдыр бодап, эндере ченсеглеиишкинни дүргедедин турарлар. Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелер оортан боттарының айыыл чок чоруунга могуур түңнеддерин кылыр аалар. Ындыг болза-даа, олар болза, душкүүрлүг чорукту чавырылдырарының удураныкчыларының удур хөделиишкиннерин ажыл эртип болур ындыг күштер бистин диниге тургустуна берген дээрзинге бүзүреддиглер.

Амгы чаданың үезинде Европаның күрүнелериниң ийилыл чок чорукту быжыглаар талазы-биле коллективтиг, кады хеделишкиннерин боттандырары чугула болгаш черле чедип ап болур хемчег болуп турар. Оон-биле холбаштыр Прагага болган ужуражышкынларының киржикчилери күрүнелер иниги-европа чөвүлел хуралын дүргениг-биле чылдырары чугула деп саваан, аңаа болза Европаның бүгү күрүнелери деп эргелиг үндезиниге, база АКШ болгаш Канада киржип болур ийик. Ындыг чөвүлел хурал Европага ийыыл чок чоруктуң системазын тургузарынга эгезин салыр ужуралыг.

Социалистиг деп каттыштырылгазының чурттары Европада күрүнелериниг ийилыл чок чоруунуң болгаш харылзааларының кол принциптерин чарлааннар. Ол принциптерни хүлээп коорү болгаш практика кырынга боттандырар чорук ам турып турар күрүне кызыгаарларының бүгүүн болбазын, чурттар аразынга харылзааларга күштү ажыглавазын, яныы-бүрү социал системалыг күрүнелериниг тайбың кожа-хелбоо догуиваарын, тайбыцның арге-ажыының чаагай кожа-хелбоо харылзааларны болгаш кады ажылдажылганы тургузарын, күрүнелер аразынга кайызынга-даа ажыктыг-харылзааларлыг болуруп, чеңсеглеиишкинни дүжүрерин, КНО-ну деткиирин хандырар ужурлуг.

Ол бедик принциптерни болгаш сорулгаларны күрүнелер аразының харылзааларының үндезинин болдуруп алган, иниги-европа чөвүлел хуралы төөгү талазы-биле улуг шиитпирин хүлээп алыр. Варшава керээзиниг киржикчизи күрүнелерин бодалы-биле алырга, иниги-европа чөвүлел хуралын бо чылын чыгган турун болур.

АКШ-тың Индий-Кыдатта агрессиязының уламчылап турары-биле холбаштыр Прагага хүлээп алдынган Медеглел делегей талазы-биле улуг ужурдузалыг документ болур. Индий-Кыдат чартык орулукта АКШ-тың үүлгедиглери болза, ол районуң айтырыгларын политиктиг арга-биле эвес, харын шериг күүз-биле шиитпирлээриниче Вашингтонуң чүткүдүн турарын бүзүреддин-биле көргүзүп турар. Ынчалза-даа АКШ-тың Индий-Кыдатта политиказы чайлаш чокка бурап дүжер.

Ужуражышкынның киржикчилери Вьетнамның, Камбоджаның болгаш Лаостың улустары-биле боттарының эп-сеткил каттыштырылгазын бадыткавышаан, АКШ-тың авантюристиг политиказын шиитпирлээр-биле буруу шаңган болгаш Индий-Кыдаттың айтырыгларын ол районуң улустарының боттарының салымчолун боттары шиитпирлээриниң дүрүм өзүгаар эргелериниге үндезилээн чүгле шиитпирлээн турун болур дээрзин медеглээннер. Аны-дуңмалышкы социалистиг чурттар моон соңгаар-даа Индий-Кыдаттың дээмисежин турар улустарынга агрессорну ойтур шаар талазы-биле эргежок чутула дузаламчыны болгаш деткимчени көргүзерлер.

Политиктиг консультативтиг комитеттиң аны-дуңмалышкы чайыраадың бузуунга болуп эрткен чөвүлел хуралы социалистиг деп каттыштырылгазының чурттарының сырый каттышканының, оларның улам улуу-биле политика талазы-биле хой талалыг идепкейлиг кады ажылдажылгазының чайыналчак көргүзүү болган. Олар болза делегей айтырыгларын шиитпирлээрде, тайбынны, улустар аразының кады ажылдажылгазын камгалаарының болгаш быжыглаарының шугумун камгалаарынга, империалистиг агрессияга болгаш реакцияга ойтур шавышкынны бооринге, улуттарның хосталга, национал хамаарышпас чорук, социал деңнелге дээш демисеалин деткааринге бүрүн шиитпирлиглер.

(«Правданың» мурнуку үүлү).

# А. А. Громыко Москвада ээп келген

ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри А. А. Громыко Токиодан Москвада ээп келген. А. А. Громыко ол чуруттуң чазааның чалаавын өзүгаар албаныың ажыл-чоруун кылып, совет-япон харылаалардың айтырыгларының, а ол ышкаш ийи чуртка сонуургалдыг делегей айтырыгларының талазы-биле эвлешилиг сүмележилгелерни кылган.

Внуков аэродромга оюу уткаанларның аразында Японияның Совет Эвилелиниде херектерге түр бүзүреттирген Т. Хасэгава бар турган.

(СЭТА).

# УЛУС ӨӨРЕДИЛГЕЗИНИҢ БАЗЫМНАРЫ

Бистиң ниитилелдиң коммунизмче бурунгаарлаарында, ооң материал-техниктиг базазын тургузарында, чурттуң экономика болгаш камгалал күүзүн улам ыңай быжыглаарында тоску беш чыл чугула үе-чада болур.

Тоску беш чылда культураның, улус өөредилгезиниң хөгжүлдези улам бурунгаарлаар. Аныяктарның бүгүнүнүн ортумак өөредилгезин бүрүн боттандырар сорулга салдынган. Чаа программаларга, өөредилге номнарынга болгаш амгы үениң эртем-техниказының шапкын хөгжүлдезинге үндезилеттинген өөредилгениң ужур-утказы улам бедик чадаже көдүрүлген.

Бүгү-ниити ортумак өөредилгени бүрүн боттандырып тура, бистиң партиявыс политиктиг болгаш социал ужурдузалыг улуг айтырыгны шиитпирлеп турар.

Бо чугула айтырыгны үзе шиитпирлээри ниити билиг школаларының четкизин улам ыңай сайзырадырын негеп турар. Оларның өөредилге-материалдыг базазын улам ыңай быжыглаары кончуг чугула. Бистиң республикага сорулгаларны шиитпирлээринге тоску беш чылда 11 миллион акша-хөрөнгини чарыгдаарын планнаан. 10 муң хире кижи өөрөпир чаа тускай хевирлиг школаларын тудары көрдүнген. Ол ышкаш школаларның чанында интернаттарның четкизи калбарар.

Тоску беш чылда Тыванын школаларынга хөй чаа дериг-хөрөкселдерни садып алыр. Ол бүгү чарыгдалларга 2,5 млн. рубльди үндүрери көрдүнген. Хүндүскү болгаш боттөөредилгени калбарткан ыңаның башкы кадрларын билиг-мергежил талазы-биле составы улам экижиир. Бистиң школаларывыска сески классты доозарларның хуузу 40,2 чедер.

Бүгү-ниити ортумак өөредилгени боттандырарының база бир базазы сес чыл өөредилгезиниң Хөөйлузун бүрүн боттандырары апарган. Эрткен 1970—71 өөредилге чылында сески классты мөөн мурнунда бирги класска хүлээп алганнарның үүгле 64 хуузу доозуп үнген. Оон артган өөреникчилер, сес класс дооспай-на өөредилгезин ара каттан. Байдал мындыг турда, республиканың чамдык партия, совет, хөй-ниити органнары школа коллективтеринге боттуг дуза чедирип шыдавайн келгеннер. Түүнүдаа мурнунда школа коллективтери өөреникчи бүрүзүнүң сески классты доозары, ол ышкаш тоску класска хүлээп алыышкынны көвүдериг дээш демисежир ужурлуг. Ылаңгыя чер-черде көдээ Советтериң бо айтырыгже кичээнгейин доктаамал, боттуг болуру чугула.

Бистиң ургуларывыс сески классты доосхан, профтехучилищелерге азы өртумак тускай өөредилге черлеринге азы кежээки школага, чок болза тоск класска ыяап-ла өөренген турарынче сагыш салыр ужурлуг бис. Тоску беш чылдың планныг сорулгалары ол айтырыгны бүрүн шиитпирлээрин негеп турар. Школачы аныяктарның үүгле 30 хуузу өртумак школаны доозуп турар, бо көргүзүг чамдык районнарда ооң-даа чавыс. Чижээлээргe, Каа-Хемниң школаларын эрткен чылын он чыл бурунгаар бирги класска хүлээп алганнарның үүгле 18 хуузу, Улуг-Хемниң үүгле 21 хуузу, Тес-Хемниң үүгле 23 хуузу онгу классты доосхан. Шак мындыг байдалдан түүнел үндүрер ужурлуг.

Республикага болгаш районга өртумак өөредилгеже шилчириниң планы тургустунган. Ол план ёзугаар тоску беш чылдың соолгу чылында сес класс доозукчуларының 70 хуузу өртумак школаны доосхан турары көрдүнген. Сес класс доосхан өске аныяктар өртумак өөредилге черлеринге, профтехучилищелерге (үш чыл хуусаалыг) өөренир ужурлуг. Ынчангаш 1975 чылда бүгү аныяктарның 75 хуузу өөредилгениң ацы-ацгы аргалары-биле өртумак эртемни ыяап-ла чедип алган болур.

Бүгү-ниити өртумак өөредилгени боттандырары-биле кады өөредилге-кижизидилге ажылының деңнелин улам болбаазыраңгайыдары кол сорулга. Школачыларның чедип алыр билиглери амгы үениң эртем-техниктиг негелделеринге дүүшкен болур ужурлуг. Бо талазы-биле чамдык чедишкиннер бар. Эрткен өөредилге чылында дерт школа, 650 класс, 828 башкы үүс хуу өөредилгени чедип алган. Эки үүлдерни деткиир, мурнакчы дуржулганы тарадыр, нептередир апаар.

Маңаа чаңгыс-ла чижектен айтып көрейн. Кызылдың № 10 школазы (директору П. И. Штеповская), ында башкылар коллективи өөредилге-кижизидилге ажылын бедик деңнелге тургускан. Башкылар коллективиниң быжыг тура-соруктуг, карак кызыл ажылының түүнели көскү. Башкы бүрүзү эрттирер кичээлиниң идейлиг бедик деңнели, кижизидикчи, өөредикчи салдары, эртемге үндезилээн бедик деңнели дээш сагыш човап турар. Өөреникчилериң корум-чуруму быжыг, өөредилге дээш харыысалганы ханы медереп билип турар. Ада-иелер-биле хүн бүрүүн харылзаазын тургузуп ап шыдаан. Шак мындыг ажылдың түүнелинде школа соолгу каш чылдарда бүгү-ниити өөредилгезиниң Хөөйлузун бүрүн күүседип турар, эрткен чылын өөредилге түүнели 98,9 хуу болган. Школаның 654 өөреникчизинден үүгле чеди кижи багай өөренген.

Өөреникчилериң ниитилел-политиктиг болгаш хөй-ниити база күш-ажылчы идепкейин бедидеринге соолгу үеде республиканың школаларында калбаа-биле ажыглап турар арга-методтар (В. И. Ленининиң амыдыралының болгаш ажыл-чорудулгазының үлегер-чижээ, совет улустуң болгаш партияның революсчу, дайынчы болгаш күш-ажылчы чаңчылдарынга кижизидилге дээш өске-даа) быжыгын доктааттына берген. Элээн хөй школаларда ленинчи залдар, өрээлдер, булуңнар багай эвес ажылдап турар.

Школаларның ажылында өөредиглиг эки үүлдер-биле кады чайлаттынмайн турар четпестерни ыыттавайн барып болбас. Эрткен чыл-биле деңнээрге бо чылдың бирги чартында өөредилге деңнели барык үш хуу чедир чавызаан. Эрзин, Монгун-Тайга, Улуг-Хем, Бай-Тайга районнарның школаларында өөредилге хуузу ниити республиканыындан дыка чавыс.

База бир дүвүренчиг айтырыг — ургуларның билиниң хөй кезин «үш» демдек-биле үнелеттинин турары. Билиг ханы, быжыг болурунуң дугайында чугаа чоруп турда, херек кырында байдал ол негелдеге дүүшпейн турар-дыр. Эрткен өөредилге чылында Кызылдың педагогика институдунче математикага экзамен дужааган школачыларның 40 хуузу багай демдек алган. Оларның үүгле бөл хуузу кончуг эки демдек алгылаан. Ургуларның билиг амгы үениң негелделеринге дүүшкен болур ужурлуг. Чамдык школа удуртукчулары, эртемнер башкылары бо чугула чүүлдү херекке албайн, өөреникчилериң идепкейлиг чоруун чедип албайн турар.

Кадрларның үнер-кирер чоруу, башкылар солуур чоруктар ургуларның билиниң кошкак болурунуң база бир чылдагааны ында. Ол ышкаш чамдык районнарда инспектор хыналдазы кошкак, башкыларның ажылынга контрольду ала-чайгаарлаашкынче шилчиткен.

Республиканың улус өөредилге талазы-биле актив хуралы чоокта чаа-ла эрткен болгай. Школаларга өөредилге-кижизидилге ажылын сайзыраңгайыдарының оруктарын улус өөредилге ажылдакчылары аңаа тодарадып чугаалашкан. Өөредилге чылының төнчүзүнге чедир арткан хуусаада түс-түс школаларның ажыл-чорудулгазында илереттинген четпестерни ниити күш-биле чайладып турган, өөредилгениң шынарын бедидер; ургуларның идепкейлиг, быжыг сагылга-чурумнуг чоруун чедип алыр болгаш бүгү-ниити өөредилгезиниң Хөөйлузун амыдыралга боттандырар дээш ажылдаары республиканың башкыларының чугула сорулгазы болур. Партияның XXIV съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш бүгү улусчу ажыл-херекке төлептиг салыышкынывыс ол болур.

П. КИСЕЛЕВ,
СЭКП обкомунуң эртем болгаш өөредилге черлериниң кылдыс эргелекчизи.

## АНЫЯКТАРНЫ МАЛ *ажылынче*

«Аныяк өскениң шалыпчы күш-ажылын, мергежилин болгаш дилең тывыышкынын — беш чылга!» деп лозуң амгы үеде бүгү черлерде комсомол организацияларында дайынчы кыйтырыг апарган. Комсомолчу болгаш аныяк кижи бүрүзү беш чыл планын күүседиринге төлептиг үлүүн киирер дээш ниитиге ажыктыг кандыг-бир ажыл-херекке идепкейлиг киришкен турар ужурлуг.

Чоокта чаа болуп эрткен комсомолдуң VI Бай-Тайга район конференциязында чогумна ол дугайында хайныышкынныг чугаалар болган. Аңаа отчёт алеткел кылган ВЛКСМ райкомунуң бирги секретары Б. С. Чымба болгаш сапал берген делегаттар районнуң ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунуна комсомолчуларның, аныяктарның киржилгезинің дугайын демдеглеп, комсомол органнарының организакчы болгаш кижизидикчи ажылын бүгү талалыг хандыр анализтеп көрген. Конференцияга аныяк өскениң мал ажылына киржилгезиниң дугайында улуг кичээнгей салдынган. Бо талазы-биле фактыларны, чижектерни аңаа көргүскен.

«Тээли» совхозтуң Тейлерде комсомолчу-аныяктарның хөй-жу бригадазының коллективи тоску беш чылдың бирги чылында 100 хойга онааштыр 87 хураганны камгалап ап, бир хойдан 2,3 кг-дан өрү дүктү кыргып алган. Аңаа «Коммунистиг күш-ажылдың коллективи» деп бедик атты, 8 хөй-жуга «Коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы» деп атты тывыскан. Ында комсомолчу хойжу Анна Маадыр-оол ВЛКСМ Төп Комитединиң «Хүндүлелдиң демдээ» деп дээди шаңналын алган.

Ол-ла ажыл-агыйның Ээр-Хавак сүт-бараан фермазында (комсомол эге организациязының секретары аныяк коммунист Довган Бурштай) бир инекке онааштыр 1598 кг сүт саап, ооң иштинде 10 саанчы 1598—2047 кг сүттү саап, эки ажылдааннар.

Мал ажылында ниитизи-биле 190 аныяктар, ооң иштинде 104 комсомолчу хаара туттунган. Отчёттуг үениң иштинде 227 комсомолчуну мал ажылынче чоруткан, олар 17 муң ажыг чаш мал төлүн доруктурган. Боттарының кызымаккай күш-ажылы-биле малдың чаш төлүн 90-дан өрү менди доруктурун, бир хойдан 2 кг ажыг дүктү кыргып ап турар Александра Улар-оол, Шагаадан Өргүмүч, Кара-оол Каракыс, Анна Маадыр-оол дээш ооң-даа өске мурнакчы комсомолчулары он-оңу-биле адап болур.

Мал чемин белеткээринге, улус өөредилгезинде болгаш культура-чырыдыышкын албан черлериндe эки ажылдап турар комсомол организацияларын база тус-тус комсомолчуларны конференцияга демдеглээн. Эрткен чылын мал чеми белеткээринге 17 бригада, 48 звено, ногаа өөтүрер 2 звено ажылдап турган.

Оларны «Мурнакчы» колхозта, «Тээли» совхозтуң Бай-Тал, Найырал салбырларында комсомол организациялары эки удуртган. Район көдээ ажыл-агыйлыг, ылаңгыя ооң экономиказының кол адыры—мал ажылы бооп турар чүве төлөөде, конференцияга санал берген делегаттарның кол кичээнгейин олче салыры-даа чөп турган.

Амгы үеде районда 525 малчынның үүгле 25 хуузу комсомолчу-аныяктар. Чамдык малчыннар 100 хойга онааштыр үүгле 30—40 хураганны ап, бир хойдан 1 кг дүк кыргып, харыысалга чок багай ажылдап турар.

— Оларны ажылга инициативалыг, кызымаккай комсомолчу-аныяктар-биле үүге солуп болбазыл?— деп, сапал берген делегаттар чөптүг негээннер. «Тээли» совхозтуң Тейлерде хойжу бригадазынга 1965 чылда 15 комсомолчу-аныяктар турган болза, ам олардан үүгле 6 кижи арткан. Хойжуларның хөй кезин кырганнар.

Малчыннар ортузунга социалистиг чарыышты дээштиг организастап, ооң түүнелдерин чогуур үеэзинде үндүрүп, көскү агитацияны 'экижидериниң комсомол организацияларының киржилгези кошкак, ооң ужурунда ВЛКСМ райкомунуң «Аныяк мурнакчы малчынга» деп шилчиир вымпелин шимчетпес, үүгле чыл төнчүзүнде тивлекчиге тыпсын турар.

Кижилериниң амыдырал-чурталгазынга болгаш ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузарынче бистиң партиявыс доктаамал сагыш салып турар. Ындыг турбуже, малчыннарны суурларга доктаамал чурттадыры-биле шилчидер болгаш малды эдлежир кадарар дугайында СЭКП Тыва обкомунуң тоску пленумунуң доктаалын мынчага чедир күүседип кирбээн.

Бо ажылды бирги эдлечгедмал ажылында коммунистерден болгаш комсомолчулардан эгелеп боттандырар ужурлуг. «Мурнакчы» колхозтуң даргазы, Тыва АССР-ниң Дээди Советинин депутады эш Х. Ч. Кудурукпай конференцияга санал берген, аныяктарны күш-ажылчы кижизидилгеаннин талазы-биле ажыктыг сүмелериң чугаалаан.

Амгы үеде аныяктарның ажылдаарынга болгаш өөренирингe бүгү-ле таарымчалыг байдал тургустунган. Ынчалзажок оларның аразында ийи, чаңгыс кижилер ниитилелге ажыктыг ажыл кылбас, арагалаар, оорланыр болгаш хулиган херектер үүлегедир, ада-иезинге азырадып олурар фактылар бар. Бистиң мурнувуога эзт, сүт, дүк, тараа бүдүрер мындыг кол сорулгалар салдының турар. Мал ажылы районнуң экономиказының кол адыры болуп турар ужурунда, ону комсомолчу-аныяктар шефке ап, тодаргай үре-түүнелдиг ажылды кылырын эш Кудурукпай сүмелээн.

«Бай-Тайга ураң-чечен талантылыгларының чурту» деп, улустуң чугаалажын турары таварылга эвес. Ындыг турбуже район эрткен чылын боттывынгыр ураң үүлүүн республика көргүлдезинге эң сөөлүг черни эзлээн. Талантылыглар бар-дае болза, оларны организастап, белеткээр удуртукчулар четпес ажылдааннар.

СЭКП райкомунуң бирги секретары эш С. К. Орус-оол бодунуң саналынга СЭКП ТК-ниң ноябрь (1971 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин, ССРЭ-нин Дээди Советинин үшкү сессиязының материалдарын ажылчы чоннарга ханызы-биле тайылбырлап, ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл оюнга төлептиг белеткениринче районнуң комсомол организацияларының кичээнгейин угландырган. Мал ажылынга түр үеде сакманщиктер чорудары-биле кызыгаарлаттынмайн, бо чугула ажылды комсомолчулар ёзулуг холга алырын ол онзалап айыткан.

* * *

Конференциядан соңгуткан ВЛКСМ райкомунуң бирги организастыг пленуму комсомолдуң Бай-Тайга райкомунуң бирги секретарынга эш Б. С. Чымбаны соңгаан.

Т. ТАЛГАНЧИК,
«Шыныың» корреспондентизи.

Кызыл хоркүүскомунуң иштики херектер килдизинин улуг инспектору Александр Шевченко-биле ажылдаар кабинединге ужуражы бердим.

Өгбегер бажының дүгү каш хопук дыраттынмаан, арган мага-боттуг 15—16 харлыг хире оолду кабинетке киирип келгеш, инспекторнуң дужунга олуртуп каан. Баштайгы чугаа-соот мөөн болган органым ышкаш, чымчак эгелээн. Чоорту Александр Васильевич демги болдуң шала чымчактап, кажарлаксаан хөөнүн үзе шавар дээнин билип кагдым. Демги ышкаш, чазык-чаагай шырай читкен, салган айтырыглары шыңгыы, принципиалдыг болу берген.

Ындыг кижилериниң арга-мергежин ыяк билир байысаакчы ол аныяк эриин будулдуруксаан харыыларын доза каккылааш, удаткан чок, шынын сөгледип алган. Айтырыгларга хөөнүг-хөөнчок харыылап орган оолдуң карактарындан чаш төктүп келгилээн...

Саша Шевченко 1960 чылда шериг албанын чедишкиниг эрттергеш, Кызылга чаңыс келген. Төреддериниң аайы-биле республика типографиязынга ажылдай берген. Будуңгениң аныяк өскениниң араазынга чаа халашкан солдат бодунуң инициативазы-биле ыглалын, көскүлен апарган. Комсомолчуларның болгаш аныяктарның чаа эгелекчи үүлдерин деткижер, чаңгыс-даа хурал-суглаадан чыдып калбас, хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг киржирин бодунуң хүлээлгези кылдыр санаар.

Александр кыска үениң дургузунда коллектив кежигүннериниң хүндүткелин чаалап ап, эш-өөрүнүң аразынга ат-алдарлыг-даа апарган.

Аныяк ажылчынның амыдыралында уттундурбас чыл — 1966 чыл болган. Ол чылын ону ленинчи партияның хүрээлицинге хүлээп алган, удаттаа партияның Кызыл хоорхому аныяк коммунистиг иштики херектер органынга ажылдаар кылдыр чоруткан. Кажан Александр иштики херектер килдизинге чедип келирге, ону оюн-баштак-биле уткаан:

— Каяа ажылдаксаар сен, Саша? Кижилер-биле бе азы саазыннар эңмелээр сен бе?

Сашаны баштактаныышкынының утказын билгеш, улуг-даа боданмайн мынчаар харыылаан:

— Саазындан кижи үнелиг ыйнаан. Ынчангаш кижилер-биле ажылдаар болза, эки-дир аа—дээн. Ооң кыжырымак харыызы Шевченконуң ооң ыңайгы ажыл-албанының эзи болган. Ол хүнден эгелээн ам 6 чыл чедир Саша назы четпээннериң херээнің талазы-биле баштай инспектор, а ооң соонда улуг инспектор болуп ажылдап турар. Кем-херек үүлгедикчизи улуг кижилер-биле ажылдаарынга бодаарга, назы четпээннер-биле ажылдап, оларның кем-хереэн истеп-хынаары ылгалдыг болгаш нарын.

— Амыдыралдың школазынче кирип четтикпээн кижиге кем-херек опаарынган чайлап, колдуунда-ла ону чаагай келир үе—коммунизм тургузукчузу болур алдарлыг оруқче киирип, эде кижилерни чугула болгай. Ынчангаш бистиң ажылывыс улуг харыысалгалыг—деп, эш Шевченко чугаалап турар. — Бичии кижини буруудадырындан, а аңаа шын орукту айтып берип, ону ёзулуг кижи кылдыр кижизидип, келир үени тургузурунга белеткеп турар болза, а Шевченко ооң корумчурумун эдип-даазап, шын утшигни берип, кижизидип турар.

—Силерниң ажылыңарның кол-кол талалары чүл, Александр Васильевич?—деп, ооң айтырдым.

— Шын эвес орукче кирген назы четпээннерни тускай хайгааралга алыр, оларны ажылга таарыштыр киирер, ажылдаар черинин удуртукчулары-биле быжыг харылзааны тудар, ону кижизидериниң талазы-биле кандыг хемчег алдынын турарын хайгаараар, кем-херек кылган ындыг кижилериниң херээн истежиринге, ооң ыңайты салым-чолун шиитпирлээринге киржири дээш үүү чок дээр.

Александр Шевченко ышкаш ажылынга бердинген кижилер аваа-ла үе-шак эрттирип, херек үүлгедикчизиниң көстүп кээрин манап олурбас. Кол-ла чүве ындыг таарымча чок болуушкуннарны болдурбазының, ону катаптаваазының талазы-биле баш удур хемчеглерни алыры болур.

Маңаа хөй аныяктарлыг албан, организация, үлетпүр будурулге черлериниң тайылбыр бижиктер чорудары, ындыг коллективтерге болгаш өөредилге черлеринге назы четпээннериң кем-херек үүлгедиглеринге холбашкан лекция, беседаларны чорудары, школачылар-биле быжыг харылзааны тудары дээш ооңдаа өске хемчеглер хамааржыр. Коммунист Шевченко ол ажылдарны эң шудургузу-биле күүседип турар.

Бодунга даандырган белен эвес албан-хүлээлгезинге кызымаккай чоруу дээш Александр Васильевич хөй удаа шаңнадып, мактадып келген. Улуг баштыңчы В. И. Ленининиң төрүттүнгин хүнүнден бээр 100 чыл болган ою—1970 чылда ооң үлүүнге уттундурбас шаңналдар онаашкан. Назы четпээннериң ортузунга кем-херек үүлгедир чоруктуң эвээжээнин барыдаалааш, аңаа ооң хуулга улуг-хуузун демдеглеп, ССРЭ-ниң Иштики херектер министри ону Хүндүлел бижик-биле шаңнаан. Ол-ла чылын Ленинчи юбилей медалын тывыскан.

Эрткен 1971 чылда коммунист эш Шевченко база-ла ажыл-амыдыралынга база-ла чедишкиннерлиг болган. Чыл дургузунда республика пайысылалынга назы четпээннериң кем-херек үүлгедир чоруу дыка кызырылган. Ында ооң амыр-дыш чок шудургу ажыл-ижиниң үлүү база киргеп.

Ажы-төл дээрге бистиң келир үевис, чаагай үе—коммунизмниң тургузукчулары. Аныяк кижи эндег-частырыг кыла бербезин дээш, ажыл-амыдыралын аңаа холбаштырган кижилериниң бирээзи коммунист Александр Шевченкодур.

О. НАМЧЫЛАК.

## Белен эвес хүлээлге

### Коммунист дугайында

## МААДЫРЛЫГ АЖЫЛДЫҢ КИЖИЛЕРИ

ЧУРУКТА: Каа-Хем районнуң «Октябрь 14 чылы» колхозунуң мурнакчы хойжузу Найым Дарыгыевич Кол эрткен чылын төрүүр 100 хойга онааштыр 115 хураганны өстүрүп ап, хой бүрүзүнден 3 килограмм ажыг дүктү кыргып алган. Тоску беш чыдын ийиги чылында Кол 100 хойдан 110 хураганны, бир хойдан ортумаа-биле 3 кг 500 грамм дүктү кыргып алыр-ган бедиткен социалистиг хүлээлгени алган.

В. �чАДАМБАНЫҢ фотозу.

## МАЛЧЫННАРГА ШАҢНАЛДАР

МУГУР-АКСЫ. (Радио-биле). Монгун-Тайга районнуң «Малчын» колхозунуң баштаар чери 1971 чылда малчыннар ортузунда социалистиг чарыштың түүмелери үндүрүп.

Колхозтуң № 1 хойжу бригадазынга комсомолчу Александр Серен төрүүр 100 хойга онааштыр 102 хураганны менди өстүргеш, чарыштың бирги черин эзлээш, эзер, чүгеннинг ат-биле шаңнаткан. Тоолайлыг бригадазында сарыг кадарчызы Дастан Очур ийиги шаңнал—инекти алган. № 2 хойжу бригадада хойжу Салчак Серен-Натпитке 180 рубльдиң радиолазын берген.

Социалистиг чарыштың негелделерин күүседир, доктаттынган шаңналдарга төлептиг болур дээш беш чылдың ийиги чылында ажыл-иш колхозтуң малчыннарының ортузунда улам калбаргаан.

К. МААДЫ.

## КИЧЭЭНГЕЙ САЛДЫНГАН

Улуг-Хем районнуң «УТКА 25 чылы» совхозунуң Ак-Туруг салбырының хойжу бригадаларының кадарчылары малды кыштан хүр ажырар, чаа төрүттүнген хураганнарны чидириг чокка камгалап алыр дээш амыр-дыш дивейн ажылдан турарлар. Салбырның баштаар черн кыштаглаашкынче онза кичээнгей салган.

Кыштагларже мал чеми, сүт, оттулар ыяш чедирер 6 тракторну, 7 автомашинаны тускайлаан. Автомашиналарның 4-түү сүт сөөртүр тускай машиналар, хойжу бригадаларның кыштагларында быжыглаан машина-техниканы дуржулгалыг трактористер, чолаачылар башкарып турар. Сүт сөөртүр машиналарның бирээзинге-ле 7 кодан онаажыр кылдыр 28 кыштагда быжыглаан.

Ак-Хемде, Хаялыг-Дагда кыштагларже Д. Кошиендей, Кара-Сугда, Шолук-Ховуда кадарчыларже В. Окчаа, Чарынныг-Артче, Кучувгурже С. Дембирел, эң ырак черлер —Кызыл-Дагда, Сескегеде кадарчыларже А. Колмаков олар сүт чедирип, шалыпкын, кызымак ажылдап турарлар. Машина келбээн, сүт үзүлген дээр хомудалдар кадарчылардан дыңналбайн турар. Чолаачылар кыштагларга сүгну үзүктелдирбейн чедирип, кадарчыларга мактадып келгеннер.

Кыштагларже мал чемин болгаш оттулар ыяшты кадарчыларның хереглелин ёзугаар чедирип турар. Трактористер К. Кара-оол, С. Десподжек, Ч. Десподжек болгаш чолаачы Д. Бурбужеп мал чеми, оттулар ыяш сөөртүр норма-зын ажыр күүседип, социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турарлар. Трактористер, чолаачылар башкарып турар техниказын камныг эдилеп, үрелиишкиннер болдурбайн турар.

Хойжу бригадаларда быжыглаан тракторларның, автомашиналарның ажылдаарын үзүктелдирбес дээш совхозтуң, салбырның инженер-техниктиг ажылдакчылары контрольду күштелдирген. Техниктиг хыналдаларны чорудуп, этсе чогуур кемдээшкиннер илерээнде дораан кылдыртын турар. Чолаачылар М. Зотов биле М. Базыр-Сат оларның машиналарынга хыналда чорударга септелге кылыры негеттинген. Ол машиналарны дораан септеткеп ажылче үндүрген.

Баштайгы чаш хураганнарны кадарчылар хүлээп ап, доруктурун эгелээн. Салбырның хойжу бригадаларында ниитизи-биле 800 ажыг хой оолдаткан, хураганнар онча-менди доругун турар. Кадарчы М. Күдерниң коданындан 100 ажыг хой, М. Данзырынындан 237 хой оолдаан. Хураганнар эки доругун турар. Оолдаашкын түлүктей берген, коданнарда сакманщиктер чеде берген, чаа төрүттүнген хураганнарны хүлээп алгаш, ажаап өстүрүп турарлар.

М. ЛАМА.

## ТЕХНИКАНЫ ШЫН АЖЫГЛААР

Коммунистиг партияның, Совет чазактың ада сагыш салыышкынының ачызында Тывага машина-техника бээри чыл бүрү көвүдеп, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин ооң-биле хандырары соолгу үеде улам калбарып турар. Үүгле 1971 чылда безин республиканың колхозтары болгаш совхозтары 362 тракторну, 206 комбайнны болгаш 325 автомобильни алган. ооң ниити түүү үш миллион рубль ажыг. Амгы үеде бисте 2260 трактор, 1097 комбайн, 2300 чүүк автомашинаны болгаш өске-даа хөй техника ажылдап турар. Сорулга чүл дээрге ол бүгү техниканы камныг эдилээри, бүдүрүкчүлүг ажыглаары болур.

Ажылга шүүдел, үндүрген чарыгдал бүрүзү колхоз азы совхоз бүдүрүлгезинге ажыктыг болзун, хей барбазын дээш, ажылдың бүгү чорудулгазын билдилиг организастаар херек. Техниканы камныг, бүдүрүкчүлүг ажыглап турар ажыл-агыйлар республикада эвээш эвес.

Маңаа чамдык черлерни чижекке айтып болур. «Саян» совхозтуң коргузүглери соолгу каш чылдарда улаштыр бедик болуп келген. Ол совхозта он беш аът күжүнге чижеглеп алган трактор чылда 400 хире гектар чымчак аңдарылганы, а бир трактор-хүнде 3,5—3,7 гектарны аңдарып турган. «Межегей» совхозтуң байдалын ынчаар коргүзерге: 370 болгаш 2,9 гектар, а «Өөк» совхозта 345 болгаш 3,4 гектар хире. А республиканы ниити коргузерге 248 болгаш 2,4 гектар чымчак аңдарылга болуп турар. «Коммунизмниң херели», «Тиилелге» колхозтарын, өске-даа чамдык ажыл-агыйларның механизаторлары техниканы база бүдүрүкчүлүг ажыглап турар.

Моон-биле кады элээн хөй колхозтарда болгаш совхозтарда техника эдилели багай, ону бүдүрүкчүлүг эвес ажыглап турарын база айтыр херек. Ооң уламындан республикада машина-трактор парктарының бүдүрүкчүлүү планнаанындан куду болуп турар. Чижээ, бир трактор хүнде 2,5 гектар чымчак аңдарылга көрдүнген турда, херек кырында 2,3 гектар, а сезонда 288 гектарның орнунга 262 гектар болуп турар.

Машина-техниканың чавыс бүдүрүкчүлүг болуп турарының бир кол чылдагааны ажыл шагын багай ажыглап, ол талазы-биле хөй үени халас эрттирип турарында. 1969 чылдың чазынында «Найырал» совхозка чоруткан хыналданы чижек кылдыр айтырга: чер аңдарарынга үе-шактың хүн бүрүде 18 хуузун, ылаңгыя организастыг башкарылганың четпезинден 13 хуузун чидирип турган.

Техниканы ажыктыг эдилээринге, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге бир чугула негелде болза машина-трактор агрегадын шын четчелээри болур. Бо айтырыг бисте амдыгаа чедир багай болбушаанын демдеглээр херек. Кышкы үеде трактор парыгынын дөрттүн бирээзи транспорт сорулгазында, үштүн бирээзи мал чемнери болгаш өске-даа соортулгелерде ажыглаттынып турар.

Техниканы бүдүрүкчүлүг ажыглаарынга ажылдың ийи эзлээн шын организастаары биче эвес ужур-дузалыг. Ону база чедир организастаавайн турарындан машиналарның үүгле 60 хуузу чаңгыс эзлээн ажыглаттынып турар. Ооң уламындан эзлээн хөй ажыл-агыйларда ажыл планының күүселдези хожудап, чайгы болгаш күскү чер аңдарылгазы озалдап турар.

Ажыл-херек бүрүзүн кижилер, кадрлар кылып бүдүрер болгай. Бо талазы-биле ылаңгыя механизатор кадрлар ортузунга кижизидилге, оларны өөредип белеткээр ажыл четпес тургустунган. Республиканың часкы, күскү хову ажылдарының үезинде ниитизи-биле муң ажыг механизаторлар четпес болуп келген. Бо талазы-биле профтехучилищелерниң ажылын экижитпишаан, ажыл-агый бүрүзүнге билиг бедидериниң курстарын организастаары чугула.

Чамдык ажыл-агыйларның удуртукчулары үүгле чаа техника алырынче сундуккаш, бар машиналарны камныг эдилээринче, бүдүрүкчүлүг ажыглаарынче багай кичээнгей салып турар. «Тиилелге» совхозта байдалды чижекке айтып болур. Садып алганы «КШ-3,6» маркалыг 15 культиватор, «ПКС-2 м» маркалыг 3 подборщик кандыг-даа ажыглал чок чыдар, оларның ниити өртээ 5000 ажыг рубль.

Республикада шак ындыг байдалда өлүг капитал хевирлиг шыгжаттынып чыдар техниканың ниити түүү 191,2 муң рубль ажыг. Ажыл-агыйжы эвес чоруктуң уржууңдан үрелир, чедир ажылдавайн үндүр бижиир фактылар хөй, септелгениң шынары куду. Моон соңгаар ындыг байдалбиле эштежип болбас.

И. ОЛДЫРЕВ.

## Кадарчының олчазы

«Алдан-Маадыр» совхозтуң Оргу-Шөлде хойжу бригадазында төрүүр 2198 хой бар. Чамдык коданнарда оолдаашкын массалыг апарган. Ниитизи-биле 637 хой төрээн, 640 хураган алдынган.

Кодан бүрүзүнде чаш хураганнар ажаап-тежээр чылыг кажаалар, өтка кире берген хураганнарга бээр көк сигеп болгаш өске-даа чемнер бар. Хойлары массалыг оолдай берген сес коданда 12 сакманщик быжыглаттынган. Кодан бүрүзүнде чаа төрүттүнген хураганнар онча-менди доругун турар.

Кадарчыларның олчазы элбек. Ооржак Дажы-Намчал 143 150 хураган, Моңгуш Отут 85 хойдан 86 хураган алган. М. Дадар-оол, М. Адыр-оол, О. Доржу болгаш өске-даа кадарчыларның коданнарында хүн бүрү чаш хураганнар көвүдеп, ажыл чай чок апарган.

Т. МОНГУШ.

Амгы үеде районнарның «Билиг» ниитилелдериниң конференциялары эртип турар. Чон ортузунга чорудуп келген ажылдарын түүнеп, чедер-четпестерни илередип, чугаалаштышаан, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң негелделеринге дүүштүр моон соңгаар канчалдыр ажылдаарының сорулгаларын аңаа тодарадып ап турар.

# ДУРЖУЛГА СОЛЧУР

Өвүр районнуң «Билиг» ниитилелиниң район конференциязы бооп эрткен. Отчёттуг үеде ниитилелдиң чоруткан ажылының дугайында илеткелди, ооң харысалгалыг секретары А. Т. Балган кылган. Районнуң «Билиг» ниитилел организациязы СЭКП-ниң XXIV съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин болгаш партияның иштики база даштыкы политиказын чон ортузунга пропагандалаар талазы-биле эвээш эвес ажылдарның кылдыгаын ол демдеглээн.

Ниитилел организас талазыбиле бижыккан, 7 эге организациялыг болгаш 181 кежигүнерлиг апарган. Үүгле 1971 чылда 41 чаа кежигүнүң киирип алган. Ниитилелде 4 секция доктаамал ажылдап турар.

Отчёттуг үеде чон мурнунга янзы-бүрү темага 682 лекциялар номчуттунган. Ол ышкаш районнуң радио дамчыдылгазын дамчыштыр 33 лекцияны кылгылаан. Ылаңгыя көдээ ажыл-агый темазынга 186 лекцияны чоруткан. Бо талазы-биле ук секцияның удуртукчузу Т. Монгуштуң багай эвес ажылдаанын ол сан көргүзүп турар.

Номчуттунган лекциялардың саны хөй болза-даа, ооң дээштин, ажыл-агыйны организастаарынга, кижизидилге ажылын чорударынга салдары, ажык-дузазы амдаа чогуур негелдеге дүүшпейн келген дээрзин конференция демдеглээн. Ылаңгыя хоойлу-дүрүм темазынга лекция кончуг эвээш номчуттунуп келген.

Секциялар ажылын экижитпишаан, чоннуң өзүп турар политиктиг болгаш культурлуг деңнелинге тематика, ужуруткa талазы-биле дүүшкен лекцияларны номчуурунче, СЭКП-ТК-ның ноябрь (1971 ч). Пленумунуң болгаш ССРЭ-ниң Дээди Советиниң үшкү сессиязының материалдарын улам ханы таймылбырлаарынче угланган шиитпирин конференция хүлээп алган. ССРЭ-ниң тургутунганының 50 чыл оюнга уткушгур партияның ленинчи национал политиказын — пролетаржы интернационализмни болгаш улустарның эп-найыралын пропагандалаарын улам күштелдирип чорударының эргежок чугулазын айыткан.

С. СЕРИҢ-ООЛ.

# ЛЕКЦИЯНЫҢ ДЭЭШТИИ ДЭЭШ

Бистиң партияның идеологтуг ажылынга лекция пропагандазы улуг рольду ойнап турар. Политиктиг болгаш эртем билиглерин тарадырының, чоннуң идейлиг дадгыышкынын, угаан-медерелин, культуразын бедидериниң күчүлүг чепсектериниң бирээзи ол болур. Коммунистиг кижизидилгениң сорулгаларының чедишкиниг боттаныышкыны лекция пропагандазының деңнелин, ооң амыдырал-биле, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунуның практиказы-биле харылзаазын улам бедидериндан кол хамааржыр.

Бо чугула партийжи сорулганы амыдыралга боттандырар дээш Бай-Тайга районнуң «Билиг» ниитилел организациязы, ооң баштаар чери чамдык ажылдарны кылып чоруткан.

Эрткен чылын ниитилелдиң 10 эге организациязында бактаан турар лекторларның күжү-биле янзы-бүрү темаларга 731 лекцияны номчуп, теоретиктиг бир конференцияны, айтырыг-харыыларның, ужуражылганың 51 кежээзин организастап эрттирген.

Лекция пропагандазын хөй янзы хевирлиг болгаш байлак тематикалыг чорудар талазыбиле «Мурнакчы» колхозта эге организация өске организациялардан дээре болуп турар. Колхозтуң эге организациязында 24 кежигүн бар. Олар колхозтуң ажыл-агый болгаш кижизидилге айтырыгларын шиитпирлээринге киржип, фермаларга, бригадаларга, агитквартираларга болгаш клубка лекцияларны номчуп, хөй-ниитиниң ажыл-хөрээнге идепкейлиг киржип келген. Колхозтуң парткомуби-ле кады эге организация лекторларның семинарын эрттирип, «Кыстың чоргааралы» болгаш «Кым болуруг?» деп тематиктиг кежээлерни организастаан. Эрткен чылдың дургузында бо эге организацияның лекторлары 88 лекцияны номчаан. Чон ортузунга лекция пропагандазынга Доржу Адыг-оол, Саая Майнак, Довгак Мижит-оол, Анатолий Артаа олар бир чылда 5-тен 10 чедир лекцияларны номчаан.

Ынчалза-даа ниитизи-биле көдээ ажыл-агый темаларынга хамаарышкан лекциялар районга эвээш номчуттунган. Ылаңгыя «Тэли» совхозта көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери—лекторлар О. Ходуй-оол, Х. Анарат, Х. Канчыыр-оол, И. Сергеев, В. Дадар олар лекция номчувайн турарлар.

Районда кем-херек үүлгедир чоруктар ам-даа бар. Ол үүлгедиишкиннериң кол чылдагааны арагадан болуп турда, араганың кижиге болгаш ниитилелге хоразының, ооң уржуктарының дугайында темалыг кежээлерни, лекцияларны ховар чорудуп турар.

СЭКП обкомунуң XI пленумунуң шиитпирлерин боттандырар дээш айның сөөлгү неделязының четверг хүнүн лекторлар, илеткелчилер болгаш политинформаторлар хүнү кылдыр чурумчуткан. Бо чорук чон ортузунга лекция пропагандазын калбартырынга улуг ужур-дузалыг бооп келген. СЭКП райкомунуң чанында тургустунган лекторлар болгаш илеткелчилер бөлүү баш бурунгаар тургустунган график өзугаар черче лекцияларны номчуп турар.

«Билиг» ниитилелиниң район организациязының, ооң секцияларының болгаш черче-черде эге организацияларының чугула сорулгазы болза, ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюнга уткушгур лекция пропагандазын күштелдирип, лекторларның арга-дуржулгазын солуштурары ол улуг байырлалды чедишкиниг демдеглээриниң аргазы—СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырып, тоску беш чылдың онаалгаларын күүседи-ри дээрзин ажылчын, колхозчу бүрүзүнге тайылбырлаары болур.

К. СЕДИП.

# ШКОЛА, БАШКЫ, АДА-ИЕ

Кежээкиниң 7 шак. Кызылдың № 2 школазының башкылар өрээлинде стол кырында тус-тус класстарның журналдарын чыскаай салган. Школада өөренип турар уруунуң азы өглунуң эртемнер аайы-биле кандыг демдектерни алганын сонуургаан ада-иелер журналдарны кичээңгейлиг көрүп, боттарының блокноттарынга ушта бижилгени кылып тур. Класс удуртукчулары өөреникчиниң өөредилге болгаш чурум талазы-биле кыска характеристиказын тус-тус ада-иелерге тайылбырлап турган.

Школаның коридорунда делгээн стендилерни, хана солуннарны, маадыр комсомолчуларның болгаш пионерлериниң портреттерин көрүп, ону сонуурган номчаан ада-иелерле хөй. Ада-иелер ооң аңгыда урутларының өөренип турар чырык, чаагай, эки шиметтинген класстарын кезил көрүп, класс башкылары-биле беседалашкан.

Кызылдың школаларынга школа неделязы эткен. Ук неделяны таварыштыр Кызылдың № 2 школазынга ада-иелер хуралын планнаан турган. Улуг залга ада-иелер олурупкан.

Ада-ие хуралынга школа директору М. О. Дамдынчан «Элээди уругларның кижизидилгези» деп темага солун лекцияны амыдыралчы чижектер-биле бадыткап, холбап турган номчаан.

Уруглар — бистиң келир үевис, бистиң амыдыралывыстың өөрүшүү. Элээди уруглар-биле ажылдаары эц-не берге, нарын, хөй талалыг болур. Бистиң башкыларывыс кызымак, чүткүдүг ажылдап турза-даа, уругларның арызындан бир-ле өөреникчи чурум үрептер таварылга тургулаар. Ынчангаш педагогика биле психологияны хандыр өөренмишаан, амгы үеде коммунистиг ниитилелдиң чедишкиннерин элээди уруглар-га билдингир кылдыр тайылбырлаары негеттинип келген. Үүгле ындыгыл дээрге, бир-ле дугаарында, элээди уругларның иштики сагышсеткилин күзел-сонуургалын хандыр билип алыры чугула апарган.

Бо талазы-биле кижизидилгеде ийи кол бөлүк бар: бирээде, баш удур көрдүнген кижизидилге. (Маңаа мораль, күш-ажыл, хамааты хүлээлге кол хамааржыр). Ийиде, бичии кижини долгандыр турар нарын харылзаалар. (Аңаа кижилериң чугаазы, оларның аразында харылзаазы дээш өске-даа үүлдер хамааржыр).

Богүнгү амыдыралдың хөгжүлдези шапкын. Ооң-биле чергелештир чамдык ада-иелер бодунуң ниити билиин үргүлчү бедидип, агар политиканы хандыр билген турары олардан негеттинип келгени иле апарган. Бо бүгүден база бистиң уругларывыстың шын кижизидилгези хамааржыр.

Ада-иелериң мурнунда салдынган хүлээлге үүл дээрге, элээди уругларның бот-харыысалгазын билиндирери, күш-ажылга хандыкшыдары, бисти долгандыр турар бойдусту хайгаарап көөр кылдыр өөредири болур.

Ам школа чаа программа-биле ажылдап турар. Бо негелдени дораан-на боттандырары ындыг-ла чиик эвес. Чаа программа ёзугаар өөредилгени чедишкиниг чоруу дарынга ада-иелер-биле тустус эртем башкыларының бижыг харылзаалы тудары онза чугула деп директор түүлгээн.

Ада-ие хуралынга тудугжу Семен Сандан санал бергеш, мынча деп чугаалаан:

—Мен 40 чылдар үеэзинде бо школага өөренип турдум. Ынчан саазын, ном, карандаш дыка ховар турду, ынчалзаа-даа бистер бергелерге торулбайн, класстан классче шилчип турган бис.

Ынчан Ада-чурттуң Улуг дайыны чоруп турган болгай. Үениң байдалы берге турду. Тыва арат чон акы-дуңма орус чоннуң талазынга кирип, калчаалыг дайзынны чылча шаан узуткаар дээш хөй-хөй дузаламчыны фронтуже чорудуп турганын кым-даа утпаан. Ажелекчи дайзынга удур хөй чон көдүрлүп үнген. Бистер безин шериг хөрээн эки өөренип, ону шиңгээдип ап, Кызылдан ырак эвес Кок-Тейге, Сукпакка ёзулуг дайынчы оңгуларны казып турдувус.

Дайзын чылча шаптырган, тиилелге бистин болган. Ачылыг бай Совет чуртта ам амыдырал магалыг-дыр. Бичии чаштар магалыг үеде чуртта турар. Ам кайда-даа пом садыында өөредилге хереклелери эцмежок, туралаанын садын ап болур.

Мээң ооолдарым Алексей, Сергей бо школаны эки дооскан. Олар спортка дыка ынак чораанныр. Ам Москваның күш-культура институдунда кирип алган эки өөренип турары меңээ өөрүнчүг. Бистиң башкыларывыстың ачызы ол болур-дур.

Хуралга школада ада-ие комитединиң даргазы Даржаа Доңгак, Д. Ендан олар үнелиг санал-оналын бергеннер.

Ада-ие хуралының шиитпири: школа-биле харылзааны тудар, эртем аайы-биле тустус кичээлдерге олуржур, башкылардан үнелиг арга-сүмелерни алыр.

К. ТАБУРАК.

# делегей бо хүннерде

## Улустарның тайбыңы болгаш айыыл чок чоруу дээш

**Делегей парлалгазы Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң Политиктиг консультативтиг комитединиң чөвүлел хуралының түүнелдерин калбаа-биле чырыдарын үргүлчүлевишаан. Европага тайбыңның, айыыл чок чоруктуң болгаш кады ажылдажылганың чугула айтырыгларын, нинти-европа чөвүлел хуралын белеткээриниң айтырыгларын чугаалажып көрген болгаш делегейниң өске-даа айтырыгларының талазы-биле санал-оналдарының солчулгазы болган Прага ужуражыышкыны амгы делегей байдалының өйү келген айтырыгларын шиитпирлээриниң оруунга чаа чугула базым болур дээрзин солуннар демдеглеп турар.**

**ПОЛЬША.** «Европага Тайбың, айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга дугайында декларацияны» Прагага хүлээп алганын үүгле европа диптке эвес, харын бүгү делегейге база калбаа-биле үүлдүгүзүүн көрген деп, «Трибуна люду» солун «Европага тайбыңның программазы» деп үүлүнге бижээн. Ол ындыг болур-даа ужурлуг. Прага чөвүлел хуралының киржикчилери делегейниң чугула айтырыгларын чугаалажын көрген, европа диптке херектериниң байдалын хандыр анализтээн, Европаның айыыл чок чоруунуң болгаш Европада күрүнелериниң харылзааларының кол принциптерин сонуургалдыг чазактарга болгаш делегейниң хөй-ниитизиниң санал-оналынга кирген-не болгай. Европада дүшкүүрлүг чорукту улам ындай чавырылдырарының боттуг программазын — айыыл чок чоруктуң болгаш кады ажылдажылганың айтырыгларының талазы-биле нинти-европа шуулганын 1972 чылда чыылдырар дугайында айтырыг чугула черниң эллээния программаны Прагага хүлээп алган декларацияда киргген.

**ГДР.** ГСЧП ТК-ның органы—«Нойес дойчланд» солуннуң мурнуку үүлүнге демдеглээн: Прагага чөвүлел хурал онза чугула ажылды кылып, декларацияны хүлээп алган, Европага айыыл чок чоруктуң болгаш диптиң күрүнелериниң аразында харылзааларының кол принциптерин ынак ылаптыы-биле тодаткан. Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң Политиктиг консультативтиг комитединиң чөвүлел хуралы социалистиг дем каттыштырылгазының кужүн болгаш сырый каттыжыышкының бүзүрелдиг көргүскен, ооң тайбыңга ынакшылдыг чайгылыш чок болгаш ылаптыг политиказы Европага тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту быжыглаарынга ажыктыг салдарны чедирип келген болгаш чедирип-даа турар. Прага ужуражыышкынының киржикчилери айыыл чок чоруктуң болгаш кады ажылдажылганың айтырыгларының талазы-биле нинти-европа чөвүлел хуралын 1972 чылда чыылдырары дээш чаңгыс эп-сеткилби-ле саналдан, бо шуулганны белеткээринге болгаш эрттиреринге хамаарышкан тодаргай саналдарны киргген дээрзин солун демдеглээн.

**ГДР**-ниң металлургия үлетпүрүнүң ажылдакчыларының профэвилелдериниң Төп баштаар чериниң президиуму бодунуң хуралынга Прага чөвүлел хуралының түүнелдерин чугаалажып көргеш, медеглээни болза, Прагага хүлээп алган документилер — «Европага тайбың, айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга дугайында Декларация», «АКШ-тың Индий-Кыдатта агрессиязының үргүлчүлеп турарынга холбаштыр медеглел» Европага айыыл чок чорукту быжыглаар дээш, бүгү делегейге быжыг тайбың дээш, күрүнелер аразында пайыралдың, чаагай кожа-хелбээниң, кады ажылдажылганың харылзааларын хөгжүдер дээш чайгылыш чок болгаш шудургу демисежин турар социалистиг күрүнелериниң тайбыңга ынакшылдыының чаа чайыннанчак херечиин болур.

**БОЛГАРИЯ.** «Работническо дело» солуннуң арыннарынга Прага чөвүлел хуралының түүнелдеринге хамаарыштыр парлаан үүлүн «Тайбың болгаш Европаның айыыл чок чоруу дээш» деп адаан. Быжыг тайбың болгаш бүгү кижи төрелгетенниң айыыл чок чоруу дээш чайгылыш чок демиселди чорудуп турар социалистиг дем каттыштырылгазы делегейге кайы хире аажок улуг позитивтиг рольду ойнап турарын Прагага ужуражыышкыны болгаш ооң хүлээп алган документилери чаа күшүгүүбиле көргүскен. Прагага хүлээп алганы «Тайбың, айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга дугайында декларация» дээрге, ылап-ла тайбыңга ынакшылдыг чоруктуң ёзузу синниккен. Европаның айыыл чок чоруун быжыглаарының калбак болгаш боттуг перспективаларын бүгү делегейниң мурнунга ажыдып турар боттуг документ-тир.

«АКШ-тың Индий-Кыдатта агрессиязының үргүлчүлеп турарынга холбаштыр медеглелди» чөвүлел хуралга хүлээп алганынга хамаарыштыр солуннуң медеглээни: америк интервентилерге удур чөптүг демиселди чорудуп турар Индий-Кыдаттың улустары-биле эп-сеткил каттыштырылгазы бүгү делегейде калбарып база быжыгын турар.

**РУМЫНИЯ.** «Скынтейя» солуннуң Прагага чөвүлел хуралды тайылбырлавышаан, айытканы: ол дээрге делегейниң чугула болуушкуну, европа диптиң тайбыңны, айыыл чок чоруктуң, кады ажылдажылганың зоназы болдурар дугайында социалистиг чурттарның сагыш салыышкынының чаа, чайыннанчак херечиидир. Акы-дуңма пайыралдың болгаш кады ажылдажылганың ёзузунга эткен Прага чөвүлел хуралы социалистиг күрүнелериниң чаңгыс эвин быжыглаарының хөрээнге чугула салыышкын болуп, Европага болгаш бүгү делегейге кады ажылдажылганың, дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырарының буянныг сорулгаларынга бараан болур.

**ЧЕХОСЛОВАКИЯ.** Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң Политиктиг консультативтиг комитединиң чөвүлел хуралынга хүлээп алган «Тайбың, айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга дугайында декларация» Европага быжыг тайбыңны чедип алырынче, ону айыыл чок чоруктуң болгаш кады ажылдажылганың диви болдурарынче бүгү чурттарга шуут, тодаргай болгаш таарымчалыг орукту айыткан деп, «Руде право» солун бижээн. Ол дээрге Европада турып турар бүгү айтырыгларны тайбың шиитпирлээриниң оруу-дур. Европа диптиң коллективтиг айыыл чок чоруунуң системазы үндезилеттинген туруп болур кол принциптерин декларацияда эц-не баштай чаңгыс аай кылдыр киргген. Декларацияга Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелер Европаның айтырыгларын шиитпирлээринде инициативаны холунда быжыы-биле тудуп турарын, бистиң дивиске тайбың болгаш айыыл чок чорук эргим үнелиг бүгү кижилер-биле кады ажылдажылганы чорударынга оларның беленин база катап бадыткаан.

**ВАШИНГТОН. Дайынга удур чыскаал АКШ-тың найысылалында Капитолий бажыңының чанынга болган. Ол чыскаалды «Херээжениер, тайбың дээш демисежиңер!» деп организацияның инициативазы-биле эрттирген.**

**ЧУРУКТА: Капитолий бажыңының чанынга чыскаалдың үезинде.**

**Л. ПАХОМОВАНЫҢ телефотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).**

## Хөделиишкиннериң чаңгыс эви

САНТЬЯГО. (СЭТА). Чурттуң профэвилел организацияларының удуртулгазының толээлекчилери — чили коммунистериң калбак активиниң хуралы ажылдап эгелээн.

Активке бодунуң чугаазынга Чилиниң Коммунистиг партиязының Чиңгине секретарының оралакчызы Виктор Диас чуртта политиктиг байдалды анализтеп, профэвилел шимчээшкининиң мурнунга тургустунган сорулгаларын, Компартияның кежигүнерингe дааскан харысалганың дугайын чугаалаан.

Чилиде боттандырын турар социал-экономиктиг чаартылгаларга шаптыктаар дээр реакцияның оралдажыышкынарынга чогуур ойтур шавыышкынны бөөр толээде, бүгү күштерни каттыштырарының эргежок чугулазын оратор демдеглээн.

Чиңгине секретарының оралакчызы тус-тус будүүрүлгелерни-даа, бүгү национал экономиканы-даа эргелеп башкарарынга ажылчыннарның толээлекчилерин киришпиринiң чугулазын демдеглээн. Улусчу чаңгыс эптиң чазаа маңаа улуг кичээнгейни моон соңгаар-даа салыр.

## Хурал ажыттынган

ХЕЛЬСИНКИ. Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң президиумунуң хуралы Хельсинкиде ажыттынган. 50 ажыг чуруттуң көскү хөй-ниити ажылдакчылары ооң ажылында киржип турар.

Хуралдың киржикчилери Европаның айыыл чок чоруун хандырарының, Каттышкан Штаттарның империалистиг агрессиязынга удур Индий-Кыдаттың улустарының демиселиниң айтырыгларын, Чоокку Чөөн чуктуң болгаш өске-даа айтырыгларны чугаалажып турар.

Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң чиңгине секретары Ромеш Чандра Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң ажыл-чорудулгазының дугайында илеткелди кылган.

## Конституцияга дүүшпес

НЬЮ-ЙОРК. Анджела Дэвисти үүгле АКШ-тың Компартиязының кежигүнү болуп турар чылдагаапында үндүрер дугайында Калифорния университединиң администрациязының шиитпирин Калифорния штаттың хомудал хынаар суду «конституцияга дүүшпес шиитпир» болган — деп, чарлаан. Компартияга хамаарылгалыг чорук башкы ажылынга ойталаарының бөрымдаазы болбас деп, судтуң шиитпиринде айыткан. Америк коммуниске удур хоңнүүлүүн болгаш истеп сүрүүшкүнүүң кампаниязы ону университеттен ужур-дүрүм чок үндүрген соонда дораан эгелээни билдингир болгай.

# БОДАЛЫМНЫҢ ОЮННАРЫ

Чугаалажып көрээли номчукчу

*«Эртем болгаш техниканың шалыпкын хөгжүлдези кижиниң бойдус-биле арызында харылзаазында онзагай чайлаш чок чугула сорулганы салып турар. Бис чаа ниитилелди тургускаш, эртемниг социализмниң дугайында бурунгуларның үүгле сагыжы бооп чораан үүлдерни хөйну амыдыралга боттандырган бис. Ынчалзажок кижи бүрүкүн материалдыг кежиниң үнер дозу, кадыының, өөрүшкүзүнүң, амыдыралга ынаанның болгаш угаан-бодалының байлаанның төлмес-батпас дозу болур бойдус биске хөлчок улуг үнелиг оскунмаан.*

*Бойдусту камнаарының, ону камгалаарының болгаш ооң байлаан көвүдевириниң чугулазын дыңыг шыар дээш хамыктың дугайын сактыксанчыг: чайгаар буткен курлаеврларны эллеп, хумагалыг ажыгларын, чер дугайында, ыяш дугайында, хемнер дугайында, агаарның арыг чаагайының дугайында, үнүш болгаш амылыг амытан дугайында сагыш човаарык аан. Бо шүпту-ла бистиң хан-дамырывыстан коммунистиг хөрээвис-тир. Бистиң черивисти совет кижилериң амгы болгаш келир үениң салгакчыларынга арттырар болгаш каастаар ужурлуг бис.*

*Бойдустуң байлаан сарыылдыг-ла ажыглаанывыс тудум эт-улетпүр, көдээ ажылагый, эртем улам-на чедишкиниг болуп, хөй-ниитиниң амыдыралы улам-на экижир, совет кижилериң амыдыралы улам-на бай, чараш болгаш культурлуг апаар».*

*Л. И. БРЕЖНЕВ.*

*«Бойдустан хоорулган кижи—аазының эмиинден чарылган төл-биле дөмей-ле».*

(Индий улустуң мерген сөстеринден).

**БИСТИҢ** тыва черивистиң аңаа-ла чер кырының бүдүжүн канчаар билир сен, эш номчукчу? Мен бо айтырыгны сеңээ салгаш, бодум канчаар билип чоруурумну сээц-биле үлежип, чугаалаксадым. Сени база меңээ немеп хөөрезин дээш чугаа эредим.

Бистиң чер-чуртувустун кырын, бир эвес ынчаар чугаалап чаңчыга бээр чүве болза, черниң кежин аан. Харын-даа черниң кежи, ооң дүгү, казырыы, ооң дамыр ханы дексээ дег. Ам бажыңынга олура-ла, караан шийип-даа алгаш эргилдир бодавыдам. Далашпа. Дагларны, ховуларны, шыпааларны, эзим-аргаларны, бүгүле үүштерни, дамырактарны, хемнерни, хөлдерни — аргалыг-ла болза, адын билириндe адап, билбезиңни бодап ап, хайгаарап, ончалай эргин көрдаан. Мырыңай чорбаан черлериңни билир черлериң-биле ниити дөмейлеп: ындыг дижик деп бодап ал. Шупту дөмей эвеси черле тодаргай. Ону долдуруп алыр аргалар бо шагда ыяап-ла тыпты бээрин база утпа. Ажырбас. Бар...

Че, кайы хире тоолзуг чараш, байлак-тыр! Тоолдадаа ындыг тоол кайда боор. Мырыңай үүрен аарынчыг—коргунчуг чараш черлер безин чеже-чеже-дир!

Бис бо черниң эзэн—чуртакчызы: эдилекчизи болзувусса-даа чежени көрбээн, таныывас, харын-даа тоовас, хайгаравас-тыр бис. Миниң тыртып алыылы. Ыятпа. А ооң билириви-стиң чаныыста билбес эживиске, хамаан чок, бичии уругларыыска айтып берип—таныштырып чоруур бис бе?.. Чегей-ле бис.

Чеже ыяш ады билир сен? Черле четче эвес боор. Эки-ле дээрге: дыт, терек, хадың, шарлан... деп, ажыглап шыдаар шаавыс-биле эвээш-ле үнүш ады билир бис. Чажыргаш коор. Далашпа: санын, сана. Шуугаар мурнунда бодан... дижир. Чеже он, чүү деп чечек, сиген, кат, моогу барыл дээш чеже айтырыг бар-дыр: чеже-чеже ан, куш амытан барыл? Чер кыры чок болза олар турбас-ла болгай але.

Кажаада каш-каш хой, өшкүзүнүң дук-чүзүнүң, ончазын билбес, үүгле доңгүш санап ончалаар эрлер хой.

Эргилдир бода-ла, бода. Оран-таңды улуг, бай. Эптиби-ле иштики: хем, шыпаа — чазаг, күзет, кыштаглардан эгелээш, кедеки меңгилер эдээ тайгалар—чайлаглар чедир чоктап, бадыш чоорту кезип көр. Сээц оскен, төрээн черин туружу-ла билзин. Элекке ара соксава. Өскен, төрээн чериниң кезимел туризи, харында шинчээчизи болуп ал. Солун кино көргени-биле дөмейле. Мооң мурнунда мынчаар боданмайн чорааның чадавас.

Ол, мен бодум билир шаамбиле сеңээ база чугаалап берейн дидим бе? Өршээ! Улуг аас эткен-дир мен. Че, хупура: сенден дээредээр харыым кайда боор. Сенден дора-даа боор мен. Пат-пат мен!

Ынчалзажок ниити харагалзаамдан чер кыры-биле каш сос:

**Тыва чурту хостуг чуртум**
**Тыныш чорда шөлээн чуртум,**
**Топтап бодап сактыш көргe**
**Даглыг, шөлдүг чаагай чуртум...** Азы: «Самагалдай», «Байлак чуртум», «Шеми бажы». «Бай-ла Хемчиим» дээш чижектиг хөй-ле ырларда черин, чуртун чуруп турар ырларны эскерип көөрү база-ла солун. Шынап-ла чуртувустуң онзагай байдалы даглыг, шөлдүг. Тожудан Хемчик бажыңга чедир: Саян, Танды сынныының соңгу, мурнуу, барыын, чөөн чүк бүрүде сыннардан баткан түмен хемнер! Хемнер болурда кадыр, каш-чал. Чайын үер болганда; хам-калчаа! Ак божэ. Ооң кырынче үүгле куш ужар. Кааң аңаа хүннерде хөлчок ары чугаакыр, ыраажы ындыг-ла дүлгээзиниг. Чаңныг кыстар ховар.

Кашпал унундан ак шөлче үнериндeн белициэн, ыядып порүктенген-даа чүве дег; ооругдан үндүр шынаага чедер бодунуң-на эрте бурундан бээр чууктан үндүр идип . кааны даш-хорум чер иштинче чаштынып кире бээр. Ындыг черлерни чоп: соруглар, белдер деп адаар. Ол хем ол киргеш олчаан барбас. Ынаар чер ортузу шынаага баргаш, бир-ле черден деже теп үнүп келир.

Оо, аңаа чон болгаш мал-маган, аң, куш амытан . хөлчок ооруп байырлаар. Ындыг черлерни колдууңда-ла: Арыг-Бажы, Доргүнек, Борбак-Тал, Кезек-Дыт, Шивилиг, Баян-Хем, Булак, Шыраа-Булак, Эртине-Булак, Ак-Кара-Суг, Улуг-Шык, Суг-Бажы дээш-ле баар. Бурун шагда оларны чон дагып, найыр-наадым-даа кылып чорду. Ол-ла суглар холушкаш улуг-улуг хемнер бооп бадар. Оларның алдаржааннарын: Бии-Хем, Каа-Хем, Хемчик, Элегес, Тес дээш чижектиг аан.

**Чойган поштуг мөөрүктерден эдектелген,**
**Чодураалыг делгем, улуг**
**хемнер чедир...** дижип ырлажып турарывыс ол-ла болгай. Арга чарыы, хемнери, шыпаалары эзим-арга шыпкан, мурнуу чарыын бүүрелчин, шаттар, ховуу, шынаа—тараалан, хадылан, одар-белчиирлиг.

**Тымырады чаап турар**
**Дываажаң дег Тыва чуртум...** деп одуругларны номчупкаш, ол бурунгу чоннуң ундарал, сандарал чок, өлүмден корпас, чуртунга ынак ыраажызын тазында магадаар мен! А муң-муң шаа хөлдерни база-ла аанакайын адап, санап чедер байтыгай, корбээпивис хой. Хемнер, хөлдер деп адай кааптары белен-не. А ооң балыкбайлаң байлаан четче чөп ажыглар четтигин чораан чүве болза деден! Оларда дус, минерал аржаан чежел!

Бистиң чуртувустуң бир эгээртинмес байлаа хөй-хөй мөзү-шынарлыг хая, даш деп билир бис бе? Ооң сан-тыц — дизаин чежел? Кым билир. Ам-даа эргилдир бодан-на, бодан, оңнук! Бодан.

Ам чаа-ла, кидин-не карак аштын, сагыш аннып, эскерип, таныр, өөренип, харын-даа ооң ужу-кыдыында хол дээш эгелей бергенивисти утпа. Черивисти аңаа-ла даштындан эргип кезиир аргавыс бүрүн бар апарганын бода. Мурнунда үүгле аът, шары, иви, теве-биле, чадаг чоруп болур, аңаа орук херек турган-на болгай. А ам? Мунар, чүдүрер кандыг машинавыс чогул! Агаарга самолёт-биле каяа четпес бис. Куш бис. Сутта хеме, пароходбиле — балык бис! Сарлык, тевевис, ививис чүгеп, чулар, бурундук, буйлазын амдыысында музейде дужаан бербээн-не болгай бис. Ол байтыгай чадаг: туристи, ацчы, спортчу күжүвүүгү кайын каар бис. Ийет, «хол дээш эгелей бергеп бис» дей кааптым. Үүл ол, эргий бода-ла. Тараа, погаа тарыыр шолдеривис ковудээн. Ооп алыр үнүш-дужудувүс канчаар өзүп олур! Одарда малдың сүт шимизи, эзт, кеш, дук кайы хире апарган-дыр! Шаандагы ада-огбениң үүгле күзел-сагыжын илереткен:

**Малгаштан байыыр,**
**Довуактан тодар...**
**Далай дег сүдүн ижип алыр,**
**Таңды дег эзденн чип алыр...**

дижири ам херек кырында эгелеп тур ышкаш үүл. Пор, элезинден, даштан беш-алды каът бажың-балгат бо-ла немежип кээр-дир Асфальтылыг чал оруктар кайнаар шөйүлбээн. Хомур-даш, даг-дүгү, кобальт, моңгүн суу, дус казып турар черлер, ыяш ажыл-агый черлери шимээнниг-ле апарган. Ону хол дээш эгелээн бис дивес аргажок! Суг, ыяш, даш, пор, элезин бистиң күжүвүс, эртиневис, байлаавыс апарган. Ол-дур, черниң кежи, дүгү, казырыы, дамыр, ханы. Ооп кырында чурттап, эдилеп, камгалап турар эзлери бис-тир бис. Оовусту билир, таныырывысты айтырышпайн канчаар бис. Албан.

Машиналарга олурупкаш, чазаглыг чаа оруктар-биле чуртувустуң кайы-даа ужунче хап турар бис. Моторлуг хемелер, катерлерге, пароходтарга олургаш, Улуг-Хемниң уннарынга каргырааладып, хөөмейледип хап эгелеливис. Кедерезе Кызылдан олургаш, Енисейниң Соңгу доштуг океанче кирген аксынга чеде берген соонда, ооп ыңай делегейниң оруу ажык дээрге хоорем эвес-ле болгай. Ол-ла хап турарыңарга чеже хемни кешпезил, чеже артты ашпазыл. А оруктарның ол-бо талаларында кандыг-кандыг тоолзуг хуулгаазын чараш эзим-арга, кашпал хемнер, сыннар, хоорай, суурлар, тараа-быдаа, мал-сүрүг көзүдбезил! Ооп ыңай карак четпес делгем девискээриниң самолётка олургаш, эзир дег эргин көрүп олурдан. Түмен хемнер, хөлдер, даглар, кашпалдар, ховуу, шыпааалар хөлбеңейнин, кылацайнын чайыннаныр келир аан. Ол-бо талаже ооңкылаар дээш мойнуң шылай бээр.

— Аа! Чаражын! Дөө, көрем! Бо, көрем!—деп алгырыксаац келир. Ырлаксаац келир. Алгырарга кайын болур: бо ужудукчуларың чербиле, хоорайлар-биле чугаалажып чорлар. Оларга шаптык болбас, эдлеп чараш: бирде меңги кеткен бедик сыннар бажы мырыңай будуң алдында, чалгынга дээпки дег чоокшулап келир. Бирде чер кыры коступ-козулбес дөвүп! Улуг хоорай безин сайзанак дег апаар. А тарын кааң азы тараазы үнүп, бирээзи чиңгир көк, бирээзи алдын-сарыг ховуларны коорге: ковчуг шевер кыстар оң-баазын торгу-маңнык хорагай-биле угулзалан, хээлеп, сырып-даа турганзыг. А кодан-кодан мал сүрүг чаптып оттап чорда оң-баазын маны-шуру чинчи-сүүзүн чажышкаа ышкаш айырап эрээнпокар! Ажылчы чон черниң уран чурукчузу, шевер угулзачызы деп шуут бүзүрээр сен.

(Уланчызы 4-кү арында).

# ЧАА ФИЛЬМ—ЧАЛБЫЫШТАЛГАН ДАЛАЙ

Улуг хемчэлдиг экранга коргүзер, уран-чечен чаа фильм—«Чалбыышталган далай»—Ада-чурттун Улуг дайынынын үеинде Севастопольдун камгалалынын уттундурбас хүннериниң дугайында көргүзүп турар. Ол фильмде көргүскен болуушкуннар 1941 чылдың ноябрының баштайгы хүннериңден эгелээш, эжелекчилерден ол хоорайны хостааны 1944 чылдың чазынына чедир болур.

Генерал Петровтун Ишунь камгалалындан атказлаан армиязы бүзөлеткен Севастопольче канчаар буза булган кирип келгенин, Фильченкога командылаткан болук далайжылар Дуванкай чанында танкыларының шаан халдаашкынын кайы хире маадырлыг болгаш эрес-дидим ойтур шапканын, корабльдериңден чарылган матростардан болгаш старшиналардан Кара далайның баштайгы чадаг шериглерин канчаар организастаанын фильмде көргүскен. Ийи-чаңгыс кижилериң маадырлыг чоруудан эгелээн Севастопольдун 250 хүн дургузунда төөгүде көзүлбөөн эрес-дидим деминеелин фильмде тоожуп турар.

Камгалалдың өзулуг киржикчилериниң болгаш удуртукчуларының овур-хевирин көргүзеринче онза кичээңгейни салган. Олар дээрге генерал Петров (артист Н. Гринько), вице-адмирал Октябрьский (Г. Антоненко), Потапов (В. Кашпур) болгаш оскелер-даа. Оларның аттары орус дайынчы алдарының демдээ болур шивээхоорай дээш чижеглээр чүве чок тулчуушкуннар-биле сырый холбаштан.

Режиссёр Леон Слаков ол фильмни «Мосфильм» студиянга тургускан. Ооң-биле кады сценарийни Н. Фигуровский бижээн. Кол оператору—А. Петрицкий. Музыказы—композитор В. Баснериц, ырылар өзүү—М. Матусовскийниң.

ЧУРУКТА: «Чалбыышталган далай» деп фильмден көргүзүг. Ооң талазында—артист Михаил Ульянов армия генералы Г. К. Жуковтун ролюнда.

(СЭТА-ның фотохрониказы.).

# БОДАЛЫМНЫҢ ОЮННАРЫ

(Төнчүзү. Эгези 3-кү арында).

— Чаа, черниң кыры-биле чоруурга мындыг магалыг чүве-дир. А ооң ишти-биле чоруур болза кандыг ирги? Бир-ле карадгы тамы, соок шык чүве ирги бе?—деп айтырып олур сен бе?

— Чо-ок! Эргим өөнүк. Ынчаар бодаар болзувусса мырыңай бужар чазыг! Че, сеня бүзүредири база-ла болем. Бээр топтан дыннадан:

— Бо бар турар даг-дүгү, хөмүр-даш, кобальт, мөңгүн-суу, алдын, мөңгүн, чес, хола, кан, демир аймаа чер иштинде-ле болгай. Көрүп тур бис. Оларны миллион-миллион, миллиард-миллиард тонна бар деп эртемденнер санап каан. Ол бистиң санывыста. Ооң эзлери, эдилекчилери: миллиончулар, миллиардчылар ышкаш чүл бис! Мыя бо узун ижин, эштип сериттеени турар хемнер, хөлдеривис иштинче бакылавадым: чеже-чеже, чүү-чүү деп балык-байлар өзүп чурттап турар-дыр. Эзимнер, сынаар аразында чеже-чеже ан-мен өзүп чурттап турар-дыр? Кайызын ол дээр!

Арга-ыяжывыс, пөр, элеин довураавыстан эгелээш, бобак даш, хаяларның децизин тыпкаш өртөөн доктаадып көрем. Ыңдыг сан-чурагайны ким бижин шыдаар!

Бо-дур өөнүк. Бистиң ынак байлак Төрээн чуртувус. Азыраар ада,ивис деп хүндүлеп, эргеледип адаар бис. Бо орашывыстың ажы-төлү, ооң патриоттары бис. Ону карак огу дег камгалаар бис деп бедик-бедик ыдыктыг даңгырак сөстерин дидим-биле чугаалап чоруур болгай бис. Ынча деп чугаалавас аргавыс-даа чок, ооң-биле чергелештир бис: даңгырак сөс дээрге аваа эрендгей алгыш-йөрээл эвес, хүн бүрү ажыл-амыдыралывыска сагып, күүседип, утпайн чоруур хүлээлгевис деп билир ужурлуг бис.

Эргим эш, сеңээ, мен төрээн черивистиң магалыг чаагай байлаан, чарап көрүштерин мактап магадап хөөрөп бердим. Сен бодуң-даа дыка-ла эргилдир караанга көзүлдүрле бодандың. Меңээ чүгле төпшөөрөп, каттыжып олурар эвес, харын-даа меңээ немеп, чаа-чаа чурумалдарны немеп олур сен. Сээн угаан-бодалыңның ойну улам-на хайнытып, чанында эш-өөрүң, урутдарыңга меңден артык делгеренгей хөөрөп берин болуруңга бүрүн бүзүрээр мен.

Мен чуртувустун бо магалыг байлаанның эзэери, эдилекчилери, камгалакчылары бис деп, каш-даа катап дакпырладым. А ол эрге хүлээлгевисти кайы хире биллилиг, топтуг, корум-чурумнуг күүседип чоруур бис? Ында чедимче чок байдалды бот шүүгүмчүлел-биле коптара каапталды.

Черивистиң кырында сугсуггат четнезин-биле кадып кандал, курган чыдар чер дыка хөй. Ол кедергей хараадаңчыг. Олче суглуг черлерден буга, сумун, арын үндүрүп турарывыс ыракта-ла четпес. Бодап-даа көрден. Эки эвиледиг күш үндүрүп эгелей бээр болза: анаа эккээр, халас оскээр агын чыдар суг курлавыры бар. Демги адаапывыс улуг-улуг хемнеривистен чеже-чеже буга казып үндүрүп, чеже-чеже шөлдерни, одларны суттарып турар-дыр бис? Барык-ла чок. Дыка хөөрөр. Ооругларга келгеш чер иштинче кире берген хемнеривистен чежевн доза казып, моондактап, хөлдээн чер кырынче бутадап алган бис? Барык-ла чок. Дыка хөөрөр. Үстүвде санап чугаалаанывыс: дөргүнер, суг-баштары, шыктарның, тулааларның үнер достериңге хөй мал тырып, чыл-чылы-биле саза, дүй бастырып, хөрөңүн быжыглаан үвүш, ыяшты кыргын-хыдып, соолдурганыывыс чеже? Эмеежок. Ону долгандыр кажаалап, эриңге ыяштан тарып, сугнуң дөзүн бетонвал мөөнжөп, ооң шоргалар үндүргеш, суксун-суггат кылып турар-чер бар бе? Чок, Барык-ла чок.

Чер даштындан өрүмнеп четкеш, быжын үндүрүп, суксун-суггатка ажыглап турар чер хөй бе? Чок. Барык-ла хөөрөр ийин.

Бистиң одаар, тудутга хереглээр дээш ыяштан эгелээн тайга-сын, эзим, өзен черлеривисти ажыглап турарывыс кайы хире камнығыл? Хөлчок төтчеглекчи! Хөөрөм-даа чок. Үүс кубометр ыяш эдырда 200 кубометрге үрегден, чаза бастырып, орук чок черге кескеп ап шыдавайн каан, дошбулук, сугга алзып: бүдүн эзимни чүгле тожун арттырган, чаш шелин бешин хөй бастырган, ооң орнунга ыяш тарып, будук-сыныын аштаар деп сагышта-даа чок. Кай чыл эртерге курган озан чыдар.

Пош, чойган, чодураа, чыжыргана ышкаш эң-не ховар үнелиг ыяштарны кайы хамаан чок үрегден төтчеглээр чоруку ким көрбөөн. Көргеш ыыттавас—деминешпес хажыызында көрүп олурар тава-рылгалар база тургулаар але.

Ол ышкаш арга-аяшты, хемни, хөлдү чөп эвес—камхайыра чок аажылаарга, ооң кырында шимчээр дириг байлаа: буур, булан: сыын, мыйгак, алык, хүлбүс, аргар-кошкар, те, чуцма, чээрен, оона, тооргу, хаваа дээш—дуюглуг ая-мен чеже-чеже хире албек ийик?! Адыг-мажаалай, дилги, бөрү, дыбактыг, маңула, кыш, чекпе, даиң, хөорүк, сарыг-куулус, кара-куулус, аскырза, күзен, күжүгеп, койгун, тоолай дээш мырыңай-ла ирбишке чедир дыбактыг адывыс чеже-чеже ийик? Эргим эш, хамык-ла ат-дадыны чыскаан бижээн дээш чалгаарап, хыйлаппа. Мен хууда бо чүүн-биле ам ыытаннарның чүгле адын безин адаарымга ыңдыг-ла ыр, тоол ховар! Кандыг чараш, кандыг үнелиг ийик! Чүгле ол эвес. Куулар, ак, бора, кара кастар, хөй чүүн одуректер, ангырлар, тогдук, улар, аганактар, бора, сарыг торлаалар, кара, бора шиленнер, күргү, күшкүл, хаяның, эзимнин кеге-бугалары, кара куштар болгаш чазын, күүн кара шаар аваар таан, кара-баарзык, айлаң-куштан эгелээн ала сайлыктарга чедир эзимнериң симфониязы болган түмен ыраажы куштар чежел! Чүгле часкаар чайты хову, шыныааларның үн үслес ыраажызы хамааракталарын ийикпе, алдер, хаяларның оюнаакпайлары харзачыгайны бодай каавыдам. Сеткил-сагыштың ыңдыг хөгжүмчү оюнарын ким уттуруп! Оларның өң-түүнүн, ады-бажын билир хамаан чок көрбөзивис та чеже чүве! Ырда-шоорда кирген эрес куштар эзир, хартыга, таъс, үгү-даа дийик, чероранның байлаа, бодалдын ойну-иа болгай. Олар уламва өзүп турар бе? Эвээжеп, төнүп турар...

Эргим эш, номчукчу. Бис бо-ла бүгүү чүгле адап, санап магадаар эвес, оларны амыдыралга шуут-ла эдилел, эт-хөреңги, каастала, шимелде болу бээрин эгезинде-ле чугаалаштывыс. Бодалывыстың чүгле ойну болур эвес—хей, хоозун ол көстүшкүл эвес. Бөгүн чок кода-хоорай, фабрика, завод, электростанция даарта бо-ла турун келирин көрүп тур бис. Бодап-даа көрден, чаңгыс чижектен сайгара бодаптаалы.

Бо хүн машина, терге чоруур орук-чиракти дуглап чыдар козургай хая-даш чежедир. Ону буаа тепсин, казып аштап-даа тур-ла бис. А даарта—удавас келир өйде дашты эзилдиргеш, быштак дег, хептей кутказ амгы бетон, туулбудан артык кылаң чараш, быжыг бүдүмел-биле бажыы, орду гулар апаар бис. Ынчаарда даштың херектин, ооң үвези канчаа баарыл?! Ой, мөң хорум-даштыг. Өвүрүм канчаа баар ирги! Ам чаңгыс Дус-Даамның дус хайыраазын милиард тоннадан ажыг кылдыр саваа каан болгай. А ооң калийлиг дузу-биле Хайыраканның чугай деп бүдүн боду чугай дагны холуп тургаш, улуг комбинат ажылдай бээрге, ооң каттышкан үнезин мен дег санга багай кижи ону ыыттаваайн. А бүгү тывада чеже-чеже даглар бар-дыр. Олар шупту Дус-Даг дег хаялар үнелиг апаарынга бүзүревес аргам чок! Ол үеде түмен эзим-аргавыстың мыжыл тудутга хереглээр дээш кыргып төтчеглээривис эвээжээр. Эзимнер улам ковудеп шыргайнаныр. А эзим, үнүш ковудээрге, ооң шык тыртып, черниң дамыр-ханы—суг, хол албаарге, балык-байлаң, аң, суг кужу ковудээр. Хаска, кандаашкынга хөрөңүн кургаткан куу чер эвээжээр дээш-ле баар бис. Чүү-чүү сайыраваазыл! Уэун назылыглар-даа ковудээр.

Ол үеде шоолуг даг, даш чок черлер бисче канчаар көрүп келир ийиваа! Бо даг, даш чаңгыс чижек-тир. А изиг, соок аржаан сугларывыс чежел, хөлдеривис чежел! Олар шупту курорттар, санаторийлер — дыштанылга; эмнелге черлери апаарга, кандыг магалыг-дыр! Ону чүгле күрүведеп гудуп тургузар эвес, бүдүрүлге, организация, коллектив бүрүү боттары 5—10 каут пансионаттарлыг апаарынга ким бүзүревезил. Чаңгыс сос-биле чугаалаарга, бистиң сагыш-сеткиливистиң ойну бөгүүгү бар чүведен тептингеш, даартагы амыдыралды беш чыл өттүр, он чыл өттүр көрүп бүзүрээш, ону санап планнаваш, ону хей-аттыг күүседип турарывыс бо. Партия, чазактың чаа-чаа доктаал, шиитпир, директива, хоойлулары үнери билек-ле бөө хей барбазынга шуут-ла бүзүрээн, идегээн, өөрүп хүлээп ал турарывыс бо-ла болгай, өөнүк. Ону бис кажан-даа утпас: дүнекинин дүжү, хүндүскүнүң күжү кылып алган ажылдан турар бис. Эш-өөрүвүске-даа, ажы-төлүвүске-даа ырывыс бо. Ынчангаштың бодалывыстың ойну—байырлалы дээр бис.

Степан САРЫГ-ООЛ,
чогаалчы.

# ДУРУЯАЛАР

Ак-көк дээрде дуруялар
алгыржы-дыр,
Чарлыышкынның аялгазы
дыңналы-дыр,
Сагыжымга, бажыымын кым-даа
тыпшаан,
Айтырыглар кире дүжер
кандыгаай чоор.
Теректериң бүрүлери
саргаргылаан,
Дээптерге үстүп турар
апаргылаан:
Күстүн эзлчээ келгениңде
маргыдаа чок,
Хүну кээрге, кыш-даа дүжер—
чайлаар уг чок.
Ынчалза-даа аңдымымда
чылыг хевээр,
Суг-даа доңмаан, хар-даа
чаңбаан —
чурттаа боор-дур.
Ыңдыг турда, үүдеп дезин,
далаштыцар—
Чуртуцарны кааптыңар,
дуруялар!
Куштун дылын кымы билир,
ой та чүү дээн.
Кулак чок дег, билгешим чок
туруп калдым,
Чүгле чүрээм оңулдуруп
шыдаар болду:
—«Салым» дидир, билип ал —
деп сымыранды.
Кандыг салым? Экиан бе?
Багайы бе?
Каймын, кымдан угун уктап
билип аар чоор?...
Чазып келир, күзүн чанар —
турум чурт чок
Кандыг ыңдыг салым чүвел,
дуруялар?

С. СҮРҮҢ-ООЛ.

—⊙—

# ХООРАЙЛЫГ МЕН

Оттук шаккаш, даваа сунчуп,
Олбук салчып, хүндүлешкен
Таныш-көрүш өтөлеримн
Таваан салган хоорайлыг мен.
Алыс ужу далай кирген
Алгыг-делгем ийи хемниң
Дудушканы белдир черде
Тун дег аксыр хоорайлыг мен.
Бедик чаагай Сяяннар дег,
Бетон, туулбу тудуг долган
Ажыл-ишчи эргим кыс дег,
Аныяксаан хоорайлыг мен.
Тоорук сайлаан дипшер аалы
Долгай сыннар эгиннеңген
Хөмүр-даштыг шаттар-биле
Хоорешкензиг хоорайлыг мен.
Ильичиниң Сибирь кешкен
Идегелдиг одун кыпсып,
Энергия судалданган
Эрик черде хоорайлыг мен.
Аразындан суг-даа аксыг
Аны-дуима торелдешкен
Азий диптиң чүрээ черде
Алдар-аттыг хоорайлыг мен.

Ондар ОХЕМЧИК.

# ДУРЖУЛГА СОЛУШКАН

Чоокта чаа Чадаана хоорайга Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик болгаш Барыын-Хемчик районнарның агитбригадаларының удуртукчуларының семинары болган. Ону республикада Улустун чогаадылга бажыңының агитбригадалар талазыбиле ажыл чорудар секциязының методизи Тамара Дмитриевна Морозова эрттирген. Бо семинарны ССРЭ-ниң туругсунганындан бээр 50 чыл болур оюнга белеткел-биле болгаш 1972—73 чылдарда боор эртер агитбригадаларның көрүлдезинге уткуштур планнаваш, эрттирген.

Агитбригаданың ажылынга хамаарышкан эргежок чугула темаларга удуртукчу тайылбырны кылбышаан, практиктиг кичээлдерни база кылган. «Агибригаданы тус черниң амыдыралы-биле холбаары», «Агитбригаданың репертуарын канчаар тургузарыл?». «Часкы тарылга кампаниязының үеинде агитбригаданың репертуарын канчаар тургузарыл» болгаш «Агитбригаданың ажылын канчаар планнаарыл»—бо темаларга кичээлдерни кылгылаан.

Ооң ыңай, агитбригада көргүзүүнүң музыка кааслалгазының дугайында лекция номчаан.

М. КЕРТИК-ООЛ.

# АЖЫЛ-ИШКЕ ДУЗАЛЫГ

Республиканың район болгаш көдээ культура бажыңнарының директорларының ай хуусаалыг семинары Кызылга эрткен. Ол семинарга культура ажылдакчылары боттарының хүн бүрү ажыл-чорудулгазынга ажыктыг билигларни алганнар.

Семинарга агар политика болгаш экономика талазы-биле солун лекциялар база болгулаан. Ылаңгыя СЭКП обкомунуң лекторлар болгуунүн удуртукчузу А. Ф. Емельянов «СЭКП-ниң XXIV съездизи болгаш Совет Эвилелиниң дашты-кы политиказы», «Амгы үеде идеологтуг демисел», «СЭКП-ниң XXIV съездиан болгаш чаа кижини кижизидери» дээш оске-даа лекциялар, чогаалчы С. Козлованың болгаш Улусчу чогаадылга бажыңының директору С. Скорыхтың Культура албан черлериниң ажылынга, коммунистиг болгаш эстетиктиг кижизидилге ажылынга хамаарышкан лекциялары кончуг солун болган.

РСФСР-ниң алдарлыг болгаш Тыва АССР-ниң улустуң артистери Максим, Кара-кыс Мунзуктар, чурукчу В. Демин олар-биле солун ужуражылгаларны эрттирген.

Моон-биле чергелештир семинарның ажылынга хамаарыштыр болумнуң чамдык бодалдарымны илередикседим. Мурнакчы ажылдыг, эки дерилгиг Культура бажыңының бүгү ажылы-биле таныжып, ооң ажылдакчылары-биле дуржулга солчулгазын эрттирген болза эки болур ийик. Практиктиг кичээлдерни культураның болгаш уран чүүлүүн хоочунары-биле ужуражылгаларны программага хөй киргеп болза кончуг эки.

Оон ыңай семинар эрттирер тускай черниң чок болганы шала тарымча чок.

О. ХОМУШКУ,
Эрги-Барлык Көдээ Культура бажыңының директору.

# ӨЛЧАЛЫГ БИЛЕТТЕР

*1972 чылдың акша-бараан лотереязының бирги үндүрүлгезинин ойнаашкынныг тиражы февраль айның 4-те Калинин хоорайга болур. Өлчалыг билеттериң эзлери «Москвич-412» болгаш «Запорожец» деп машиналарны алырынга белеткени бергеи.*

*Ажылчы чоннар лотереяның бирги үндүрүлгезинде «Москвич-412» деп 60, «Запорожец» деп 60 машиналарны ойнап алыр деп СЭТА-ның корреспондентилинге Россия Федерациязының Сан министерстводунуң төлөлекчизи быжнаткан. Үнелиг ойнаашкынларның аразында янзы-бүрү маркаларның 300 мотоцикли, 2340 соодукчу, 360 хем чуур машина, 240 телевизор, 60 пианино база бар.*

*Ойнаашкынга таварышкан билеттериң эзлери ойнаашкынга таварышкан эт-хереклерниң өртөөн акша-биле ап болур.*

*1972 чылда акша-бараан лотереязының талазы-биле моон оске чеди тираж база болур.*

# АЖЫЛ ЭҚИЖЭЭН

Барыын-Хемчик районунуң Кызыл-Мажалык суурда район библиотеказы мурнуку чылдарга бодаарга бодунун ажылын кескүү-биле эжижидип, хереклелерни четчелеп алган. Ам ынла чаа 15 делгирлерни кылып салган. Бо хүннерде тазарымчалыг болу бергени номчукчуга өөрүнчүг.

Ол библиотека 19 мун ном фондулуг, 1019 номчукчуларлыг. Библиотеканың ажылдакчызы тускай эртемниг. Будус Монгуш мында ажылдаа-ла алды чыл четкен.

Библиотекада бар-ла бүгү номнарның делгелгелерин кылып, оларны четче дугаарлап алган.

1971 чылда номчукчулар ортузунга номчулга конференцияларын, диспуттарны, номнар көрүлделерин, делгелгелерни план үзүгаар эрттирип келген. Чижээ, «Кым болурул?» деп темага номчулга конференциязы, «Кижиниң аас-кежии чүдел?» деп диспут, «Ажыл-биле Төрээн чуртуңну алдаржыт» деп темага аас журналын бедик деңнелге эрттирген.

Ол-да библиотекада В. И. Ленин дугайында Тыва АССР-ниң төөгүзүнге, көдээ ажыл-агыйынга пропагандистерге хамаарыштыр тускай көргүзүлге материалынын булуниарын тус-туста дерип тургусканы тазарымчалыг.

Ам планда кирген чамдык ажылларны көөрге мындыг: «Шекпээр» совхозтун Суг-Кажалда суг-бараан фермазынга, совхозтун уруглар салынга көжер библиотекаларны организастаар. Ол ышкаш Кызыл-Мажалык 8—11 чыл школаларынга номнар доңчулалын организастаан.

Бо библиотекада номчукчуларның саны чылдан чылче өзүп турар. Оларның иштинден эң изеңкейлиглерге Кара-оол Ооржак, Нина Монгуш, Зоя Ооржак, В. Ф. Диньков хаяш өске-даа хөй-хөй кижилер хамааржыр.

Т.-С. САРЫГЛАР.

# ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ЯНВАРЬ 30-ДЕ

КЫЗЫЛДАН

11.00—«Шолбанчыгаш». Уругларга программа. 11.20—Дириг чуруктарлыг фильм. 11.30—«Аныяк ленинчилер». Дамчыдылга.

МОСКВАДАН

12.00—Дамчыдылгалар программазы. 12.05—Сөөлгү медээлер. 12.15—Школачыларга. «Будильник». 12.45—«Кадыкшылга». Эртем тайылбырлыг программа. Дамчыдылганы эмчи Ю. Белянчиков чорудар. 13.15—Кино аян-чорукчуларның клуву. 14.15—Кыска телетеатр «13 сандай». 15.25—Эфирде—«Чалыы назын». «Че, каям оолдар!». 17.25—Дамчыдылгалар программазы.

КЫЗЫЛДАН

17.30—Уругларга кино. «Мактаныкчы моортайның ужуражылгалары». 18.15—«Кызыдың телестудиязы». Дамчыдылга.

МОСКВАДАН

18.55—Дамчыдылгалар программазы. 19.00—Р. Гаджиевтиң операттазы «Кавказ чээн». Ленинградтың комедия музыкалыг театрының шиилер. 21.30—«Европа, болуушкуннар, чурттар, айтырыглар». Дамчыдылганы политиктиг тайылбырлакчы А. Попов чорудар. 22.00—Техниктиг чапсар. 22.10—«Карусель». Телетайылбыр. 23.00—«Ye». Информастыг программа.

# ОКТАРГАЙДА ҮШ КИЖИ

*Делегейде кижи башкарган баштайгы «Салют» деп орбиталдыг станциниң борт инженери, Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры Владислав Николаевич Волковтун «Салют» станцияга бодунуң хууда демдеглел дептериңе бижээн хайгааралдарын «Комсомольская правда» солундан ыңыра очулдуруп, моон адаанда парладывыс.*

**1971 чылдың июнь 10.21 шак 40 мин.** Чаа-ла оттуп келдим. Москвачыларда ам кежээ, а мешде—чаа хүннүң эгези. Турган чупун сертеп алгаш, чиигн-биле эртенги чем чидим. Ам сула шимчээшкиннер кылгаш, хүндүскүнүң 12 шакка чедир дежурныдаар мен. База катап Солгу Америка кыры-биле ужудуп эртип ор бис. Хоорайлар кестуг-дур.

**15. VI. 71.** Эртен-не чурттап турар өрөэливистиң довуракчоозунун аштадывыс. Ийиги доскаарда суг төөе берген ышкаш-тыр: ол хонук иштинде ийи дугаар таварылга-дыр.

Эртенги чем. Сула шимчээшкиннер. 100 катап олура душтум. «Оазисте» (ногаан черде) ийи ногаан бүрү үүнүп келип-тир. Бедин 2—2,5 мм хире. Ооддар ам-даа удувушаан. Жорапы (Г. Т. Добровольскийни—ред.) оттурар үе келди. Ол ам турар ужурлуг. Солгадан көөрүмге, антенна кедергей чырый берип-тир. Хүн катап үнүп орары ол-дур.

Солун-на чурумал-дыр. Чер ам-даа кара, даар база, а антенна биле хүн батареязы чайынаанчак ак.

Харылзаа сеансызы эгеледи. «Хыдыкчылар» деп кинофильмден «Ырак черже эжим ужудуп чоруп тур» деп ыры дыңналып келди.

Жора оттуп келди. «Кандыг-бир эки чүве чугаалаар сен бе?»—дидир. «Сеңээ—байыр!» деп, удур баштакпандым.

**Июнь 19.** Чаа черде удуп тур бис. Ол черивис демироруктун кунелиг вагонунда дег. Ийи хүн эки удудум, 8—8 шак хире. Даарта «Эки хүннүн эгези-биле!» деп дамчыдылганы манап турар бис. Бистиң чагыывыс күүседир ужурлуг улус. Ээлчээмде киритим.

Ам даштын—дүн, кабинада—карацгы.

Дежурныйлавышаан чемнеп ор мен. Кофе чылдып ор мен. Тооруктуг кара слива, чартык хап ишти цукат. Викторнун (В. И. Пацаев—ред). тондур чивейн арттырып каан чүвези-дир ийин. Дүнге хөөнүвүс чок ийин. Бистиң улуг бажыңывыс дораан-на хозай бөөр. Ону Виктор: «Мөөң квартирамдан безин улуг-дур. Аттыг-да улуг өргөө аа!» дээн.

Дүүн мен маңнаар орукка турдум. Ол үеде бистиң салфеткавыс (та кайын тыптып келгеин ол) агаар сордурар хереклелче углай ужутушканын көрүп кагдым. Биче-даа озалдап болбас, ооң башка вентиляторже кире бөөр. Ооң соонда ону чазып коор, харын-даа чаа вентилятор-биле солуур апаар. Дегийт-де чептинин эгеледи. Далажырымга, оштуг чүве ышкаш, чер албастаан мен. Кысказы-биле, салфетканы мырынай агаар кирер чер аскыдан сегирип алдым.

**Июнь 19.** Дежурныйлап эгеледи. Долганыышкын саналр хереклеле 1000 деп саны эте баштай көөр аас-кежиктиг кижи мен-не бөөр мен. Ол солун таварылга мөөң дежурныйлаашкынын үеинде онаашкан. Бодаары безин берге-дир!

Африка кыры-биле ужуп эртивис. Адаавыста—аныы-кедергей чырый берип-тир. Хүн катап үнүп орары ол-дур.

Харылзаа сеансызы эгеледи. «Хыдыкчылар» деп кинофильмден «Ырак черже эжим ужудуп чоруп тур» деп ыры дыңналып келди.

Жора оттуп келди. «Кандыг-бир эки чүве чугаалаар сен бе?»—дидир. «Сеңээ—байыр!» деп, удур баштакпандым.

**Июнь 19.** Чаа черде удуп тур бис. Ол черивис демироруктун кунелиг вагонунда дег. Ийи хүн эки удудум, 8—8 шак хире. Даарта «Эки хүннүн эгези-биле!» деп дамчыдылганы манап турар бис. Бистиң чагыывыс күүседир ужурлуг улус. Ээлчээмде киритим.

Ам даштын—дүн, кабинада—карацгы.

Дежурныйлавышаан чемнеп ор мен. Кофе чылдып ор мен. Тооруктуг кара слива, чартык хап ишти цукат. Викторнун (В. И. Пацаев—ред). тондур чивейн арттырып каан чүвези-дир ийин. Дүнге хөөнүвүс чок ийин. Бистиң улуг бажыңывыс дораан-на хозай бөөр. Ону Виктор: «Мөөң квартирамдан безин улуг-дур. Аттыг-да улуг өргөө аа!» дээн.

Дүүн мен маңнаар орукка турдум. Ол үеде бистиң салфеткавыс (та кайын тыптып келгеин ол) агаар сордурар хереклелче углай ужутушканын көрүп кагдым. Биче-даа озалдап болбас, ооң башка вентиляторже кире бөөр. Ооң соонда ону чазып коор, харын-даа чаа вентилятор-биле солуур апаар. Дегийт-де чептинин эгеледи. Далажырымга, оштуг чүве ышкаш, чер албастаан мен. Кысказы-биле, салфетканы мырынай агаар кирер чер аскыдан сегирип алдым.

**Июнь 19.** Дежурныйлап эгеледи. Долганыышкын саналр хереклеле 1000 деп саны эте баштай көөр аас-кежиктиг кижи мен-не бөөр мен. Ол солун таварылга мөөң дежурныйлаашкынын үеинде онаашкан. Бодаары безин берге-дир!

Африка кыры-биле ужуп эртивис. Адаавыста—аныы-бүрү өөнүг кедергей хөй оттар, оларның хөй кезии—кызыл өөнүг...

1000 дугаар долганыышкынче кирилтивис. Черден байыр чедирди, а мен «Красная Звездага» бичии репортаж дамчыттым. Башкарылга бөдүү дыка-ла чымчак шулук бижээн болду. Дыка эки-дир. Ылаңгыя аалыдан мыңдыг ырякка турарынга аан.

**Июнь 20.** Виктор чогуур үеинде оттурупту. Дежурныйлап кириптер-дир.

Орукка кезек маннадым. Аар костюм-даа кеттим. Бортжурнал-биле таныжылга (кажы), ээлчег эгелээр мурнуу чарында бүгү көргүзүглерни бижидим.

**9 ш. 15 мин.** Шуптувус «Эки эртепиңг эгези-биле деп дамчыдылга дыңнаар дээш харылзаада олуруптувус. Бистиң чагыывыс баугаар ырдар дамчыдар ужурлуг. Меңээ «Ээлдек-овилен» деп, а Викторга—«Генерал болурга, кончуг-ла эки ийин» деп ырларны дамчыттты. Ону та ким чагыткан чүве? А Жорага—Утёсов, Одесса дугайын болбайн аан. Трошиниңнің күүсеткен ырызы шуптувуска таарышты.

Дыштаныр хүн карацнадып эрте берген. Сылдыстыг дөрвин чуруккы тырттырары хөй